

Bagarmossen

Innehåll

Förord	1

Historia och kuriosor	3

Från vikingatid till medeltid □ *Säteribildningarnas tid på 1600-talet* □ *Krig och krogliv på 1700-talet* □ *Bagare och bryggare på 1800-talet* □ *Bagarmossen börjar bebyggas*
□ *Gatu- och kvartersnamn i Bagarmossen*

Storstockholms utbredning och stadsplaneidealens utveckling under 1900-talet	13

Vändpunkten vid sekelskiftet □ *Trädgårdsstäder och småstugor* □ *Bostadsbrist och bostadspolitik* □ *Efterkrigstiden*
□ *Miljonprogrammet* □ *Åter mot sekelskiftet*

Bagarmossens planering och bebyggande	23

En intressant stadsdel med kontinuerlig förnyelse □ *Bagarmossen och Folkhemmet* □ *Bagarmossen och Miljonprogrammet* □ *Bagarmossen och 1980-talets förtäningar*

Bagarmossen idag	44

Centrum och service □ *Fritids- och föreningsliv* □ *Skolor*
□ *Arbete*

Att bo i Bagarmossen	45

Ett trivsamt område □ *Monica och Norman* □ *Hyllning till Bagarmossen*

Siffror och fakta	51

Bagarmossen □ *Stockholmshem i Bagarmossen*

Stockholmshem	53

Litteratur

Skriften är framtagen av BOOM-gruppen,
KTH Arkitektur, på uppdrag av AB Stockholmshem
Text: Klas Schönning
Foto: Nino Monastra
Grafisk form: Gyllene Snittert
Tryck: Berlings, Arlöv 1997

Förord

I samband med att Stockholm blir Europas kulturhuvudstad 1998 har vi för avsikt att i en serie skrifter berätta om hur några av våra bostadsområden vuxit fram och beskriva deras historiska bakgrund.

Tidsresan ger dig en spännande tillbakablick och är ett försök att skildra Stockholm ur andra perspektiv än gängse.

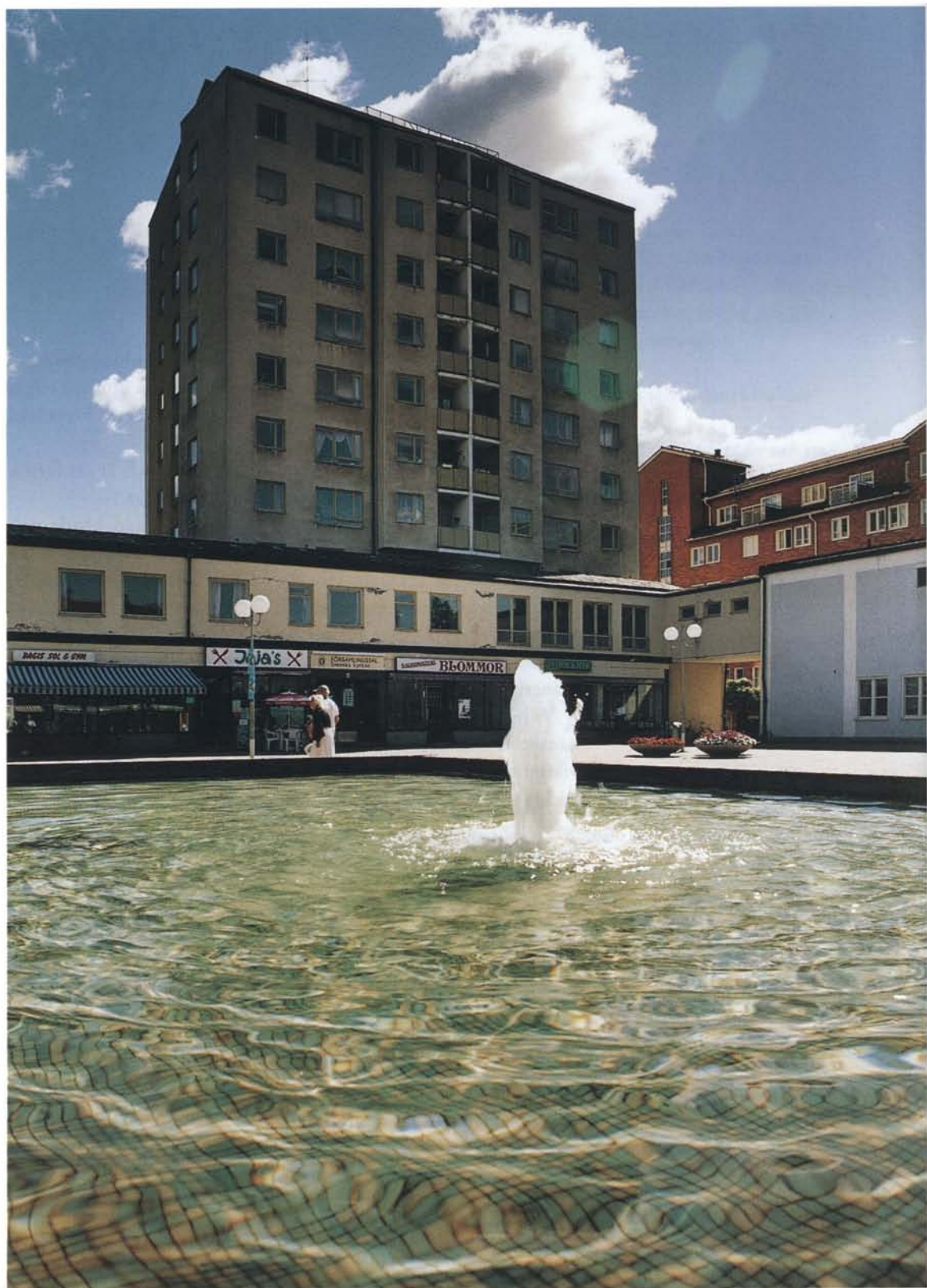
Skriften är också vårt försök att ge dig en ökad känsla och kunskap om det område du bor i. Materialet är framtaget av en forskargrupp på Tekniska Högskolan och spänner över bostadspolitik och kuriosas. Den beskriver stadsplaneringen och arkitekturen under 1900-talet för att landa i det sena 80-talets förtätningar. Här berättas om vilka ideal och tankar som låg bakom planeringen av stadsdelen.

Vi hoppas att skriften skall få dig att göra nya upptäckter och kanske se ditt område med nya ögon. Samtidigt belyser den hur viktigt det är att vi tillsammans fortsätter att vårda och vidareutveckla våra områden för kommande generationer.

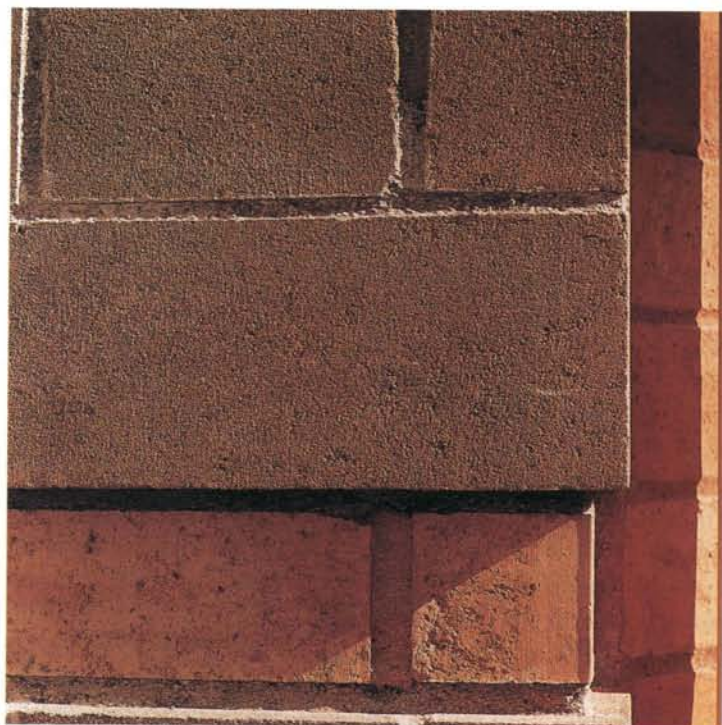
Stockholm i april 1997

BENGT FOGELSTRÖM
VD AB Stockholmshem

Historia och kuriosa

Detalj av tegelfasad vid Svartågatan.

Från vikingatid till medeltid

Den plats där Bagarmossen ligger utgjordes till långt fram i vår tid av en nästan helt obebyggd mosse. Fornborgen och stensättningarna på höjden mot Flatensjön vittnar om att omgivningarna ändå var bebodda av vikingar redan under järnåldern.

Med Stockholms mer definitiva etablering på 1200-talet förstärktes dess betydelse som handelsplats, men även dess beroende av omlandet för försörjning av livsmedel och andra förnödenheter. Markinnehav runt staden blev därmed ett allt viktigare medel för ekonomisk och politisk makt. Ägande av mark bestod då främst i rättigheter och skyldigheter, att bruka jorden respektive att betala skatt. Så kallad skattejord gav intäkter till Kronan medan frälse- och kyrkojord gav avkastning till världsliga respektive andliga stormän. Att dela ut mark, förläningar, till betydelsefulla personer blev med tiden ett allt vanligare sätt för kungen att betala eller belöna för insatser exempelvis i krig.

Bagarmossens centrum från 50-talet med nyupprustad Vår teater th och bakom denna det nya centrumhuset från 80-talet.

Byarna kring Stockholm var vid den här tiden i regel mycket små. Till skillnad från de större bondbyar som fanns i södra Sverige bestod de oftast bara av några få torp och hemman. I närbelägna Skarpa by lär det på 1200-talet ha funnits tre hemman och ett torp. Det äldsta skriftliga belägget för en bosättning är ett pergamentsbrev utfärdat av Uppsala domkapitel den 5 augusti 1432. I brevet, som rör ett markbyte mellan ärkebiskop Olaff och en godsägare Hans Kröpelin, omnämns Skarpa som ett torp lydande under storgården Årsta.

Säteribildningarnas tid på 1600-talet

Redan under slutet av 1500-talet inleddes en lång period av köp, byten, arv, sammanslagningar och uppdelningar av gårdar och jordar. Vid mitten av 1600-talet fanns det sålunda omkring 350 gods runt Stockholm. Dessa hade bildats på jord som avskiljts från Kronan eller var anlagda på gamla frälsemarker. Förutsatt att gårdarna bebyggdes med ståndsmässiga bostadshus kunde de erhålla så kallade säterirättigheter, vilket innebar fullständig skattefrihet gentemot Kronan. Detta gällde förutom för själva säteriet även för tillhörande gårdar och torp i dess omgivning. Rika adelsfamiljer kunde bilda ett flertal sådana större säterier medan de själva egentligen bodde kvar inne i Stockholm. Torpen som låg på markerna uppläts till småbönder mot betalning i form av dagsverken på godset.

Torpen och marken i Skarpa by kom efter olika turer att tillhöra storgodset Tyresö och ätten Oxenstierna. Grevinnan Maria Sophia De la Gardie, sonhustru till riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna, lät som nybliven änka år 1661 uppföra en herrgård som fick egna säterirättigheter. På platsen för bygget låg dessförinnan det gamla torpet Vevestad. Ungefär samtidigt som säteriet uppfördes ändrades det i dess nya sammanhang kanske lite torftiga namnet till det mer välklingande Skarpnäck. Sådana namnbyten för att ge trevligare associationer var vanliga på den tiden, liksom idag då ett antal Stockholmsförorter fått nya namn. I Skarpnäcks gårds ägor ingick även det nuvarande Bagarmossen, vars historia därmed är nära sammanflätad med gårdens. Grevinnan De la Gardie och hennes döttrar kom emellertid att använda herrgården främst som rastplats på vägen från Stockholm ut till Tyresö slott.

När Karl XI kom till makten var statskassan tom. År 1680 togs därför beslutet om den så kallade *stora reduktionen*, det vill säga indragningar, uppstyckningar och utförsäljningar av grev-

Grevinnan Maria Sophia De la Gardie (1627–94). Foto: Statens konstmuseer.

Skarpnäcks första bensinmack vid Gamla Tyresövägen där Pungpinans krog låg på 1700-talet. Foto: Oscar Bladh 1935, SSM.

och friherreskap liksom av större gods och markegendomar som adeln tidigare förlänats av Kronan. Även Tyresö gods styckades därvid upp och Skarpnäcks säteri fick nya ägare.

Krig och krogliv på 1700-talet

På en karta från år 1716 över Södertörn är Pungpinans krog, tidigare kallad Skarpnäckskrogen, markerad. Den låg på platsen vid Gamla Tyresövägen där långt senare Skarpnäcks första bensinmack byggdes.

I början av 1700-talet ägde en märklig vigsel rum på krogen då en komminister sammanvigde en kollega med dennes kusin utan tillstånd. Efter rättegång blev båda prästerna avstängda från sina tjänster.

År 1719 hade översten Rutger Fuchs sitt högkvarter i krogen. En rysk flotta, som efter Karl XII's misslyckade krig och död plundrade och brände på den svenska ostkusten, trängde upp mot Stockholm via sundet vid Baggensstaket. Försvaret var tunt och läget ansågs nära förlorat då Fuchs tillsammans med Baltzar von Dalheim ledde två bataljoner ur Södermanlands regemente i en ilmarsch över Skarpnäcks ägor till undsättning, varvid det ryska anfallet slogs tillbaka. Fuchs blev såväl friherre som generalmajor med tiden. Dalheim, liksom det tiotal tremänningsoldater som uppehållit fienden tills undsättningen kom, glömdes däremot bort.

Under 1700-talet som präglades av långa perioder av missväxt, epidemier och hungersnöd, vandrade torpen och markerna mellan många olika innehavare. Skarpnäcks säteri hamnade i släkten von Schantz' ägo, under vars tid en ny huvudbyggnad uppfördes. Familjen hade nära umgänge med von Schnells på Årsta gård. Där bodde Märta Helena Reenstierna von Schnell och förde sin sedermera berömda dagbok mellan åren 1793 och 1841. Den 11 februari 1799 skriver hon om en med tiden mycket omtalad hästslakt på Skarpnäck. En i övrigt frisk häst hade brutit ett ben och skulle slaktas. Man såg det som ett bra tillfälle att ordna med en fest och, genom att föregå med gott exempel, propagera och visa för torpare och andra att hästkött var tjänligt som föda. Bakgrunden var den svåra hungersnöd som rådde samtidigt som det i Sverige, till skillnad från på kontinenten, rådde stor motvilja mot att äta hästkött. Möjligen hade motviljan sitt ursprung i gamla hedniska föreställningar om hästen, som enligt de fornordiska sagorna endast var till för gudarna. En snickare vid namn Lars Tybeck tjänstgjorde som slaktare och fick sedermera Kungliga Patriotiska Sällskapets guldmedalj för sin insats.

Mot slutet av seklet började man att dika ut Pungpina mosse.

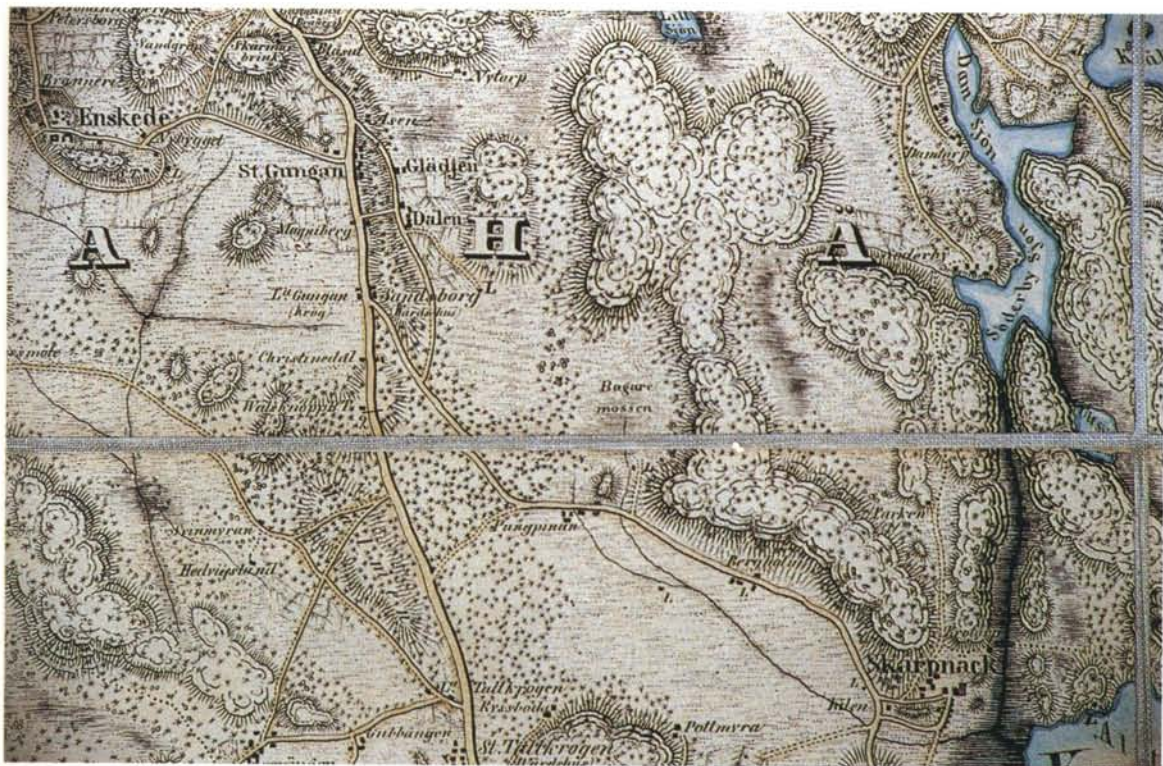
Motiv från Skarpnäck. Oljemålning av Pauline Åkerlund 1894. Foto: Lennart af Petersens, SSM.

Arbetet bekostades av kvarn- och stamparrendatorer i Nacka som ville få bättre vattengång. Kvarnarna arrenderades av bagare i Stockholm vilket kanske var skälet till att mossen började kallas *Bagarmossen*. Utdikningen föranledde bråk med innehavaren av Lill-Sickla, som ansåg att det var hans vatten man tog.

Bagare och bryggare på 1800-talet

I mars år 1803 förövades på Pungpinans krog ett bestialiskt mord. Krögerskan, hennes två barn och en piga slogs ihjäl av en rånare som på så sätt lyckades komma över en obetydlig summa pengar. Han greps dock snart därefter och avrättades på Skanstulls galgbacke. Även detta åsågs och noterades av Årstafrun i sin dagbok. Krogen brändes i samma veva ned, men det intilliggande torpet står kvar än idag och används som föreningslokal av Unga Örnar.

Långt fram på 1800-talet fortsatte Skarpnäcks gård att vandra mellan en lång rad olika innehavare. En av dessa hette Ferdinand Flygarsson, som lär ha haft en rättare vid namnet Plahn! De framåtblickande namnen förhindrade dock inte att gården missköttes och gick i konkurs. Markerna sköttes av torpare som

Detalj ur Carl Oscar Funcks topografiska karta från 1846 över Stockholm med omnejd. Foto Krigsarkivet.

hade sina boställen runt om på säteriets ägor. Det var allmänt dåliga tider, koleran härjade svårt och skördade många offer.

På en topografisk karta från 1846 över Stockholm med omnejd markeras en större sankäng med namnet Bagaremossen. Invid ängens södra del finns en lada markerad. I skrifter från sena 1800-talet liksom på tidiga 1900-talskartor finns även Moss-stugan omnämnd och markerad, dock inte på exakt samma plats som 1846 års lada. Den senare Moss-stugan låg mitt på mossen, ungefär där idag gångtunneln passerar under vägen vid Emågatan 76. Från Gamla Tyresövägen ledde en väg som kallades Bagarmossvägen upp mot mossen. Namnet på vägen är antagligen av äldre datum än dagens namn på själva området. Vägens namn ändrades senare till Pungpinevägen.

Enligt berättelser lär det ha bott en bagare i Moss-stugan. Denne bakade bröd på eget mjöl från den mark han arrenderade. Brödet brukade han ta in till Gamla Stan för att sälja på Kornhamnstorg. Efter honom skulle Bagarmossen ha fått sitt namn. Det vill säga om det nu inte som andra hävdar kommer av en bagare som en tid innehade Skarpnäcks gård och lät uppodla mossen eller efter de tidigare nämnda kvarnarrenderande stockholmsbagarna.

Förutom Pungpinan och Moss-stugan fanns det ett antal torp i omgivningarna vars namn fortfarande lever kvar. Bergholm, Brotorp, Kilen, Kärrtorp och Parken; flera av dem revs inte förr-

Mossstugan. Foto SSM.

Parken. Foto SSM.

än på 1950-talet. Parken, som omnämndes redan 1839 som skogshuggartorp, användes exempelvis som byggförråd när radhusen vid Ljusnevägen byggdes 1954–55.

Det var ett säteri i påbörjat förfall som Friedrich Rudolph Neumüller köpte på offentlig auktion år 1862 för den då fantastiska summan av 175.000 kronor. Neumüller som ursprungligen var sockerbruksarbetare kom invandrande till Sverige från Tyskland år 1845 med i princip två tomma händer. I Stockholm gjorde han sig snabbt känd och förmögen som framgångsrik bryggare. Bland annat grundlade han det som senare blev S:t Eriks bryggeri.

I Skarpnäcksköpet ingick de stora ägorna liksom tillhörande torp. Senare köpte han även in Nacka gård med såg och kvarnar. Det var samma år, 1862, som lagen om kommunalt självstyre fastställdes, grunden för den kommunala demokratin. Adeln och prästerna avsåg sig då de sista företrädesrättigheterna framför det övriga folket. Men statarsystemet med mer eller mindre livegna jordbruksarbetare blomstrade, och med sådana som arbetskraft och tysk grundlighet lyckades han förvandla gården till ett rationellt mönsterjordbruk.

Skarpnäcks gård så som den såg ut under bryggarkungen Neumüllers tid. Foto: Bertil Norberg 1932, SSM.

Linje 8 Slussen-Skarpnäck. Skarpnücks hållplats 1949. Foto: SSM.

Som ivrig beundrare av Kung Karl XV ställde Neumüller viligt sina ägor till dennes förfogande för militära övningar och parader till minne av ilmarschen över fältet 150 år tidigare. För detta och sina goda relationer till kungen belönades han med Wasaorden.

Bagarmossen börjar bebyggas

Neumüllers efterlevande sålde våren 1922 efter flera års förhandlingar egendomarna, som då mest bestod av skulder, till Stockholm stad. Detta var inte en för Skarpnäck unik utveckling. Mot 1800-talets slut hade det blivit allt vanligare att godsägarna kring Stockholm gjorde sig av med torp och mindre gårdar i samband med att jordbruksdriften rationaliserades. Från och med sekelskiftet började många även att stycka upp sina odlingsmarker för försäljning. Samtidigt hade Stockholm stad börjat förvärva mark i ytterområdena för framtida utbyggnader. När Skarpnäcksköpet skulle drivas igenom hade en reaktion inträtt mot den expansiva markpolitiken med politiska strider som följd, och det var enbart med några få rösters marginal i stadsfullmäktige som köpet fullföljdes.

Redan år 1909 inleddes spårvagnstrafik från innerstaden ut till dåvarande Södra begravningsplatsen. Premiärturen gick av sta-

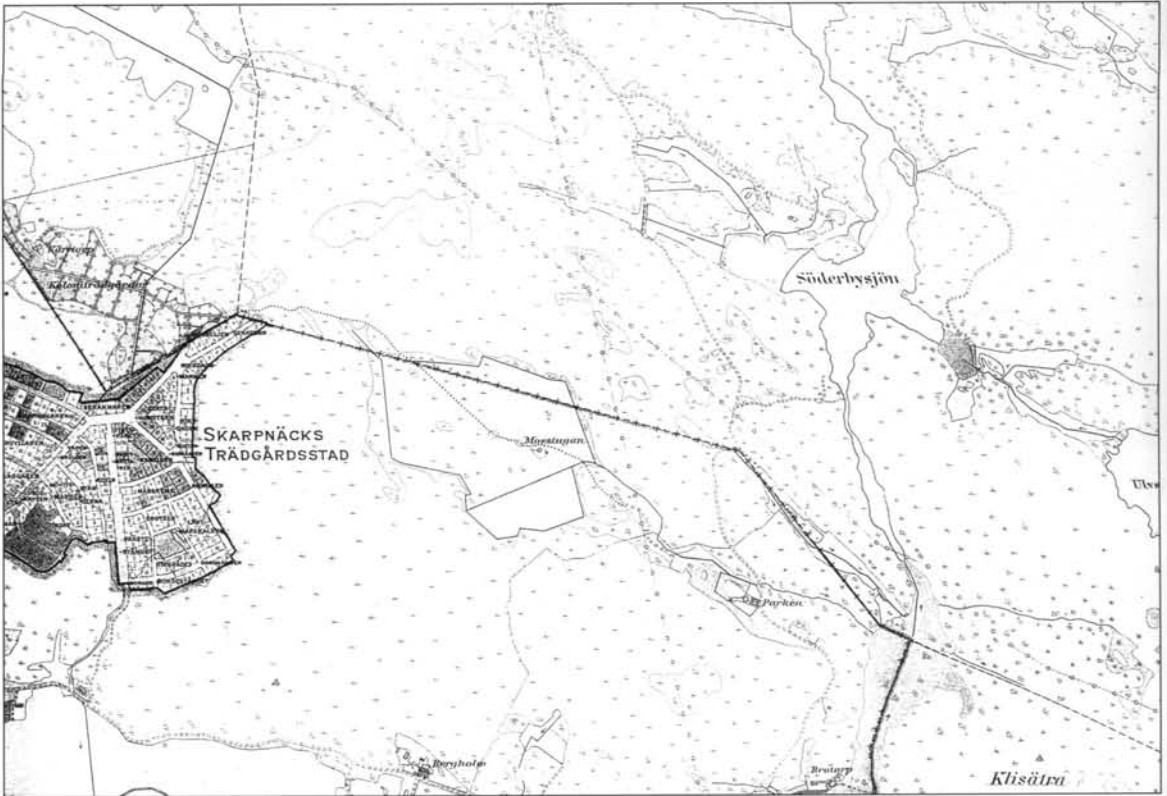
Stockholms Dagblad 30 mars 1904. Foto: SSM.

Stockholms utvidgning och Enskedeköpet.

Vid stadsfullmäktiges sammanträde i dag föreligger till afgörande den viktiga frågan om inköp af Enskede. Drätsel-nämndens första afdelning motiverar sitt förslag helt kort och beredningsutskottet tillstyrker än kortare. Man må hoppas att detta beror på en riktig uppskattning af hrr stadsfullmäktiges intresse för saken, enär det ur många synpunkter vore olyckligt, om förslaget ej blefve antaget.

Första afdelningens hufvudsakliga motivering anse vi värd att anföra; den lyder som följer:

"Det har under de senare åren allt mera blifvit tydligt, att stadens nuvarande områ-

Detalj av karta över Stockholm 1926.
Stadsarkivet.

Stadsplan för småstugeområdet Pungpinan
i Skarpnäck. Ur Byggnadsvärlden 1928.

peeln den 1 april och resulterade i två urspårningar. År 1926 förlängdes linjen ut till Statsrådsvägen i gamla Skarpnäck varifrån man kunde åka in till Slussen för 25 öre.

På en karta från 1926 är mossen fortfarande obebyggd så när som på de äldre torpen. Några år senare växte Stockholms Småstugebyrås första område upp i Pungpinan på mark som en gång hört till säteriet. Småstugorna uppfördes som självbyggen med fabriksfärdiga träelement. Högst tre rum och kök fick de innehålla och man kunde få lån på upp till 90 % av kostnaderna om man klarade resten genom eget arbete. Genom att staden upplät mark kunde år 1936 även Skarpnäck's Koloniträdgårdsförening bildas. De ursprungliga 240 lotterna utökades sedermera till över 500. Med nära 200.000 kvadratmeter odlad mark lär det vara Europas största koloniträdgårdsförening.

På själva mossen skulle ingenting komma att ske förrän på 1950-talet. År 1951 påbörjades byggnadsverksamheten runt Lagaplan varvid den gamla Moss-stugan revs. År 1958 invigdes tunnelbanan. Området hette då fortfarande Skarpnäck. Först år 1963, samtidigt som Pungpinan bytte namn till Skarpnäck's gård, fick stadsdelen officiellt namnet *Bagarmossen*.

Gatu- och kvarternamn i Bagarmossen

De flesta platserna och gatorna tillkom när stadsdelen började bebyggas på 1950-talet. Nästan alla fick namn efter svenska vattendrag.

Lagaplan, efter Lagan som går från det småländska höglandet och ner till Laholmsbukten. *Emågatan*, efter Emån som även den rinner upp på Småländska höglandet för att mynna i Kalmar-sund nära Påskallavik. Emån är ett av landets artrikaste vatten-system med mer än 30 fiskarter och bl a flodpärlmussla.

Lillåvägen, *Svartågatan* och *Djupågatan* efter åar med motsva-rande namn, vilka är allmänt vanliga och ofta förekommande ånamn. *Byälvsvägen* har sitt namn efter Byälven som kommer från Norge och rinner ut i Väneren.

Kvarteren i sin tur har fått namn efter i första hand gamla svenska ämbetsmannatitlar. Många av dessa har sedan länge försvunnit, såväl till namn som till innebörd.

Parmmätare var till exempel de som ansvarade för uppmät-ningen av det hö som togs in till staden för försäljning. Parm var den måttlåda i vilken höet mättes och motsvarade 17,7 m³.

Proberare har sitt ursprung i bergshantering. De var perso-ner som av Bergskollegiet hade förordnats att tjänstgöra vid Kol-legiet eller vid någon gruva eller smältverk för att undersöka eller bestämma halten av olika beståndsdelar i fossiler, malmer och mineral. De motsvaras idag av tjänstemän vid Statens Provnings-anstalt som granskar, undersöker och godkänner halten av ädel-metaller i metallföremål och metallsmältor.

Roteman har sitt ursprung i det gamla indelningssystemet av landet i rotar. Dessa kunde utgöras av en samling gårdar eller markägare som gemensamt hade ålagts ansvaret för vissa uppgif-ter. Det kunde exempelvis gälla underhåll till krigsmakten, fat-tigvården, brandskyddet eller post- och skolgången.

Kanslist var i äldre tider en ämbetsman vid statens eller kyr-kans kansli som handhade skrivelser, kopiering av skrifter, arkive-ring etc.

Registrator var även det någon som skötte skrivelser som gått ut från eller kommit intill något ämbetsverk.

Stadsfogde var titeln på en utmättningsman i stad med magist-rat, d v s med statlig förvaltningsmyndighet. Så sent som 1964 överfördes stadsfogdens uppgifter till kronofogdemyndigheten.

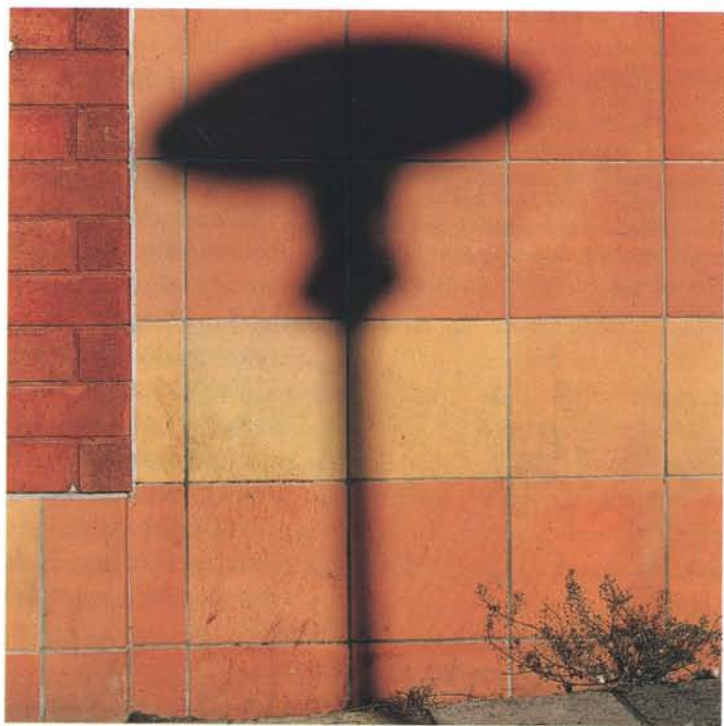
Kvarteren vid Byälvsvägen som tillkom på 1960-talet har alla fått namn efter olika ministerposter: *Utrikes-*, *Inrikes-*, *Finans-*, *Försvars-*, *Handels-*, *Jordbruks-* och *Socialministern*, samt *Stats-sekreteraren*.

Flera av gatorna i Bagarmossen har fått sina namn efter svenska åar och vatten-drag.

Storstockholms utbredning och stadsplaneidealens utveckling under 1900-talet

Fasaddetalj, Svartågatan.

Vändpunkten vid sekelskiftet

Sekelskiftet har beskrivits som en vändpunkt i Stockholms utveckling till storstad. En utveckling som i många avseenden har kännetecknats av ett allt större kommunalt engagemang och inflytande inom allt fler samhällsområden. Stor inflyttning till Stockholm, omfattande markspekulationer och så kallat tomtjobberi hade bidragit till att skapa en akut bostadsnöd i form av höga hyror, trångboddhet och undermåliga sanitära förhållanden. Allmänt sett hörde bostadsstandarden i Stockholm till de lägsta bland Europas huvudstäder.

Bebyggelsen från 60-talet är idag inbäddad i frodig grönska.

Kritiken växte sig allt starkare mot 1800-talets dåliga bostadsförhållanden. Den drabbade även det rådande stadsbyggnads-idealet med kasernbusbyggande på malmarna som gjort Stockholm till en oerhört tät stenstad. Som alternativ förordades nya ytterområden med lägre och mer utspridd bebyggelse. Planen visar delar av Östermalm med Karlaplan uppe th. Ur Malmarna, dels I. Stockholms Stadsbyggnads-kontor.

För ny innerstadsbebyggelse växte idéer om så kallade storgårds kvarter fram. Dessa kännetecknades av mjukare gatudragningar och stora sammanhängande gårdar utan bebyggelse i kvarterens inre. Planen visar delar av Vasastaden med Röda Bergen. Ur Malmarna, del I. Stockholms Stadsbyggnads-kontor.

Th: Per Olof Hallmans förslag till stadsplan för Enskede från år 1907. Till grund för planen låg engelska trädgårdsstadsideal. Efter Enskede planerades många områden runt Stockholm och i övriga landet efter samma mönster.

Foto: Stockholms stadsmuseum.

Bostadsfrågan ansågs fortfarande av många vara en uteslutande privat eller filantropisk verksamhet. När staden började göra markförvärv i ytterområden skedde det till en början dock utan större motstånd eller politiska strider. Syftet med förvärven var att säkra mark för framtida utbyggnader och tillgodose behov av rekreationsområden, vattentäkter liksom mark för sophantering, allt inom rimligt avstånd från innerstaden. Samtidigt handlade det om att förhindra markspekulation.

Trädgårdsstäder och småstugor

Det första område som Stockholm stad sålunda förvärvade var Enskede Gård år 1904, och följande år Ulvsunda, Traneberg, Åkeshov och Stora Ängby. Till ytan var dessa områden tillsammans större än hela det dåtida Stockholm. Efter första världskriget följde ytterligare stora förvärv, bland annat Skarpnäck år 1922, vari Bagarmossen ingick. Ytterligare förvärv har därefter kontinuerligt gjorts fram till våra dagar. En förutsättning för Stockholms expansion har hela tiden varit kommunikationerna med innerstaden och spårvägsnätet växte hastigt ut till allt fler ytterområden.

Vid seklets början hade privata markexploatörer redan börjat anlägga områden med tät stenstadsbebyggelse i Stockholms närmaste utkanter. Från stadens ledande politiker och planerare drevs däremot tankar om bostadsbyggnad i form av egna hem.

Huspriserna i trädgårdsstäderna var emellertid för höga för det stora flertalet bostadssökande. Under 1920-talet började därför den så kallade *småstugerörelsen* att växa fram. I områden som sta-

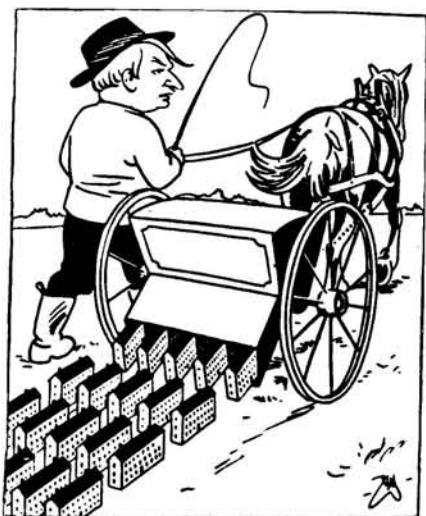

Hägersten.
Foto: Sune H J Hellström.

År 1937 bildades AB Stockholmshem, organiserat som ett privat aktiebolag men ägt av staden och i praktiken fungerande som ett kommunalt organ. Det ursprungliga syftet var att bygga och förvalta de så kallade barnrikehusen.

Den hustyp som har kommit att karaktärisera flera 1930-talsområden, som exempelvis Hammarbyhöjden, är det så kallade smälhuset. Till formen en enkel huslänga med vanligtvis tre våningar och ett djup av 8–10 meter. Lamellsystemet med uppradade smälhus drevs dock till en viss monotonitet och utsattes för allt hårdare kritik.
Teckning: Nils Melander i SvD 1938.

den upplåt uppfördes små enfamiljshus i form av självbyggeri med fabriksfärdiga element. Ett av de första sådana områden som planerades och byggdes var Pungpinan i Skarpnäck.

Parallellt med egnahems- och småstugerörelserna växte även koloniträdgårdsrörelsen fram. Initiativet togs av Anna Lindhagen med idéer från Tyskland. Lotterna var från början främst tänkta som ett komplement till arbetarnas knappa kosthåll, samtidigt som de gav möjlighet till verksamhet i friska luften. Skarpnäcks koloniträdgårdsförening växte med tiden till en av de allra största.

Bostadsbrist och bostadspolitik

De nya villaförstäderna och egnahemsområdena bidrog emellertid endast i ytterst begränsad utsträckning till att avhjälpa bostadsbristen. Dessutom ökade bara under 1920-talet invånarantalet i Stockholm med nära 20 %. Den vanligaste familjebostaden, även för barnrika familjer, var i början av 1930-talet en lägenhet om ett rum och kök, det vill säga precis så som det var vid sekelskiftet. Motståndet mot en aktivare bostadspolitik, liksom mot att bygga flerbostadshus på de lantegendomar staden förvärvat, bröts definitivt först på 1930-talet.

Idéer från 1920-talets Tyskland om funktionellt utformade lägenheter, lamellhus och lamellhusstadsplaner samt om bostadsbyggande med samhällets stöd vidareutvecklades i Sverige under de följande decennierna. Bakom fanns tankar och program för det sociala livet och de hygieniska förhållandena, liksom visioner om natur och grönska. I stället för slutna kringbyggda kvarter skulle husen nu stå fria i ett öppet parklandskap, orienterade i bestämda väderstreck för att få maximalt med ljus och luft.

År 1935 tog Riksdagen beslut om inrättandet av en låne- och bidragsfond genom vilken kommunerna kunde ordna bostadsförsörjningen för "mindre bemedlade barnrika familjer". I Stockholm och övriga landet började därmed allmännyttiga bostadsbolag att bildas.

Genom att byggandet skedde på områden som staden ägde kunde denna själv stå för planläggningen för att sedan upplåta marken med tomträtt. År 1939 blev ett rekordår vad gäller bostadsproduktionen ditintills i Stockholm. Under krigsåren 1939–45 bromsades utvecklingen dock upp. De allmännyttiga bolagens byggande var ursprungligen inriktat på så kallade barnrikehus. I dessa upplåts lägenheterna med låg hyra åt familjer med minst tre barn under 16 år och begränsade inkomster. Några år efter kriget ändrades lånevillkoren och bostadsformen övergavs då den ansågs som segregering. Nytt och bestående var ändå de funktionalistiska idealen om ljusa öppna områden,

Under efterkrigstiden försökte man i planerna för nya områdena att undvika smalhusrådernas monotonitet genom att placera hus av olika storlek i friare grupperingar, ofta i kuperad naturmark. Nya hustyper som punkthus och stjärnhus introducerades och blandades med lamellhus. Nedan: Situationsplan för Räcksta.

praktisk ändamålsenlighet och barnvänlighet – principer som allt sedan dess karaktäriserat svenskt bostadsbyggande.

Efterkrigstiden

Efter kriget förväntades en depression och lågkonjunktur och myndigheterna hade därför förberett bostadsbyggnadsprogram som arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Nu blev det, trots omställningssvårigheter och politiska spänningar, en långvarig högkonjunktur utan tidigare motsvarighet. Omvälvande förändringar av näringsliv och samhälle ledde till ett kraftigt tillväxtryck på speciellt de större städerna.

Andra världskrigets slut innebar även att det mångåriga kulturella och ekonomiska inflytandet från Tyskland bröts och ersattes med en våg av engelska och amerikanska impulser. Som honörsord inom stadsbyggandet ersattes begrepp som *socialer Wohnungsbau* av *neighbourhood planning* och *new towns*. Om det förstnämnda tyska begreppet i första hand innebar en inriktning på de enskilda bostäderna så medförde de nya strömningarna även idéer om grannskapsenheter och nya städer.

Tanken var att innerstaden skulle avlastas genom att helt nya städer byggdes i ytterområdena. Dessa skulle fungera som självständiga stadsbildningar och vara självförsörjande i fråga om

Våningsplan för stjärnhus i Gröndal.

Ramvägen, Gubbängen.
Foto: Sune H J Hellström.

Blackeberg. Foto: Sune H J Hellström.

Mellan tunnelbanegrenarnas pärlband av nya orter sparades stora sammanhängande rekreationsområden med öppet landskap som når långt in mot Stockholm. En kvalitet som är tämligen unik bland europeiska storstäder.

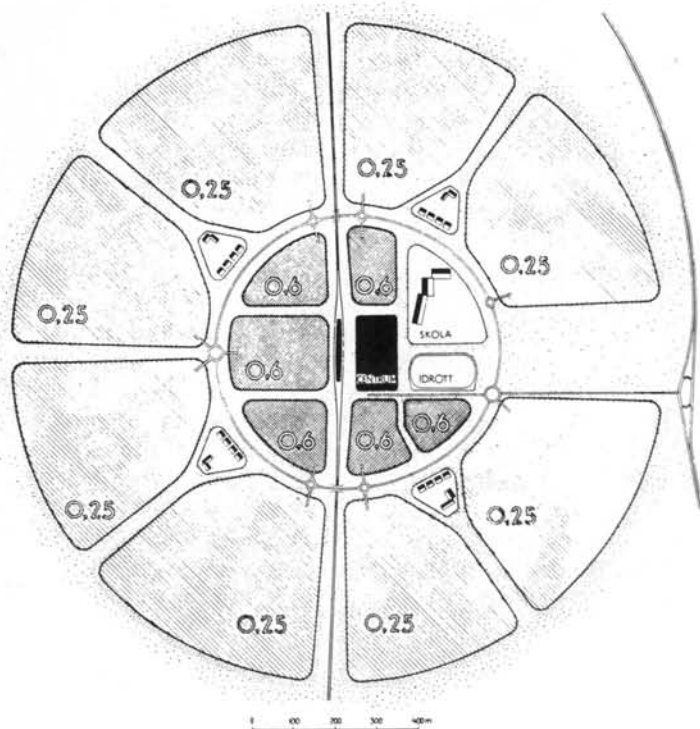
Ur Johansson, 1987.

arbetsplatser och service av alla slag. Genom att bygga ut i grannskapsenheter ville man försöka komma till rätta med *stors*stadsförorternas *anonyma enformighet och ändlösa utbredning*. I stället skulle bebyggelsen grupperas i klart urskiljbara enheter. Härigenom skulle invånarna lättare kunna identifiera sig med sitt område, känna det som sin egen stadsdel.

År 1941, efter 40 års debatt, tog stadsfullmäktige till sist beslut om byggande av en tunnelbana i Stockholm. Därmed inleddes en ny epok i stadens utveckling. Med expansionen ut i grannkommunerna följde även behov av övergripande planering och regionplaner som omfattade hela Stockholms län började utarbetas.

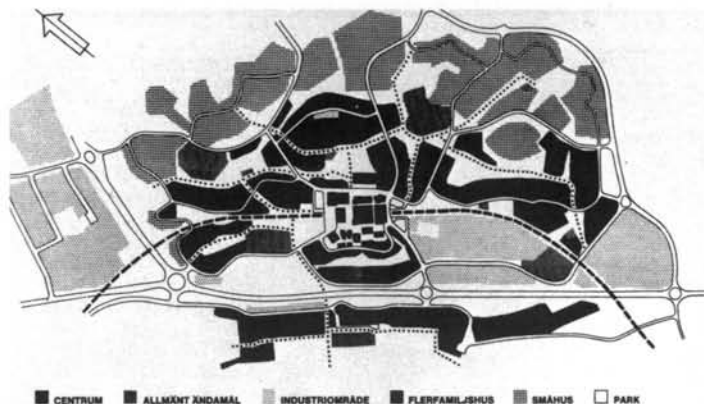
Planeringen och projekteringen av efterkrigstidens T-baneförorter kunde påbörjas på de markområden som återstod att exploatera. På stadsbyggnadskontoret utarbetades en *schemaplan* för ett tänkt område med cirka 10.000 invånare. Efter detta mönster planerades först Björkhagen i slutet av 1940-talet för att sedan följas av ytterligare några områden söder om Stockholm, bland annat Bagarmossen. De nya förorterna knöts samman och till innerstaden genom tunnelbanenätet och nya vägsystem.

*T h: Schemaplan för ett förortssamhälle med ca 10 000 invånare. Principen var att bilda ett centrum kring en tunnelbanestation, med torg och handel, skola och idrottsplats i mitten för att sedan ha bostadsbebyggelse i avtagande skala runt omkring.
Ur Det framtida Stockholm, 1945.*

*Nedan t h: Plan över Vällingby.
Ur AB Svenska Bostäder, 1966.*

Stadsplan för de centrala delarna av Farsta. Vällingby följdes av Farsta som en motsvarande ABC-stad söder om Stockholm. Anpassningen till det framväxande bilsamhället, med exempelvis parkeringar på bästa tomtmark, blev här ännu tydligare. För uppvärmningen av Farsta byggdes i Ågesta Sveriges första kärnkraftverk. Verket var i drift drygt 10 år och planeras nu bli museum. Ur: Johansson, 1987.

Under 1950-talet utvecklades idéerna om självförsörjande stadsbildningar ytterligare vilket formulerades i den så kallade *ABC-staden*. Detta stod för Arbete, Bostad, och Centrum, som ansågs vara de ingredienser som krävdes för att få till stånd en större grad av stadsmässighet och självständighet gentemot innerstaden. I den andan planerades och byggdes först Vällingby och sedan Farsta som blev förebilder för planerare och politiker inte bara i Sverige.

*Henriksdalsberget.
Foto: Sune H J Hellström.*

*Miljonprogrammet innebar att i hela landet skulle totalt 100.000 nya bostäder byggas varje år under den kommande tioårsperioden, vilket också genomfördes. För att möjliggöra detta skapades nya finansieringsformer och byggbranschens påbörjade industrialisering påskyndades kraftigt.
Ur AB Svenska Bostäder, 1968.*

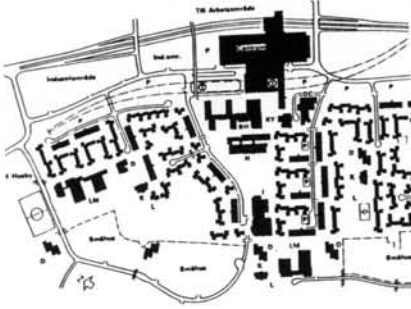
Miljonprogrammet

Efterkrigstidens högkonjunktur medförde en snabb standardstegring och ökad efterfrågan på bostäder. Eftersom tillgängliga resurser behövdes inom den exportinriktade industrin kom bostadsbyggandet inte igång i tillräcklig omfattning.

För att, som man trodde definitivt och en gång för alla, komma till rätta med bostadsfrågan togs i riksdagen år 1965 beslut om det storslagna och storskaliga *miljonprogrammet*.

Många av de områden som tillkom under den här perioden karaktäriseras av storleken och hastigheten med vilken de byggdes. Produktionskrav styrde mycket av utformningen. Samtidigt fick lägenheterna ofta en hög plan- och utrustningsstandard. Solriktiga orienteringar hos husen eftersträvades och trafiksepareringen drevs långt, vilket av de flesta då sågs som viktigt och positivt.

Åter mot sekelskiftet

Kista. Situationsplan.

Ungefär samtidigt som miljonprogrammet började närma sig sitt fullbordande fram mot mitten av 1970-talet avstannade tillväxten och inflyttningen till Stockholm nästan tvärt. I stället för bostadsbrist fanns det plötsligt ett överskott på lägenheter. Valfriheten ökade på bostadsmarknaden och vissa av miljonprogrammets områden fick gott om tomma lägenheter och utvecklades till problemområden.

Lyhördhet för kritik av områdenas storlek och anonymitet, liksom tvingande behov av att kunna erbjuda attraktiva områden för att överhuvudtaget få hyresgäster, bidrog till att planeringsidealerna reviderades. Man svängde tillbaka lite mot 1940-talets grannskapsenheter och eftersträvade en mindre skala, variation och mer omsorg om närmiljön. Den *planerade variationen* kom att präglade områden som till exempel Kista, från andra hälften av 1970-talet.

Attraktionskraften hos innerstadens kvartersbebyggelse har dock aldrig upphört. Under 1980-talet fick den något av en renässans som förebild och ideal vid planeringen av nya ytterområden. Vid byggandet av Dalen återuppstod storgårdskvarteren och inför planeringen av Skarpnäck gick utvecklingen vidare bakåt mot den klassiska rutnätsstaden.

Dalen. Situationsplan.

80-talsbebyggelse vid Svartågatan i Bagarmossen.

Fågelperspektiv över Skarpnäck. Stockholms stadsbyggnadskontor.

Lagom inför nästa sekelskifte har alltså förra århundradets stadsbyggnad, eller kanske främst dess stadsmässighet och stadsliv, blivit högst levande som eftersträvade men svåruppnåeliga förebilder.

Parallellt med de stora satsningarna på helt nya stadsdelar skedde även förtätningar och kompletteringar i befintliga områden, som i Bagarmossen. I sådana områden har den tillkommande bebyggelsen ibland kunnat ges en friare gruppering och utformning, mer anpassning till lokala förutsättningar och mindre till formalistiska mönster.

Bagarmossens planering och bebyggande

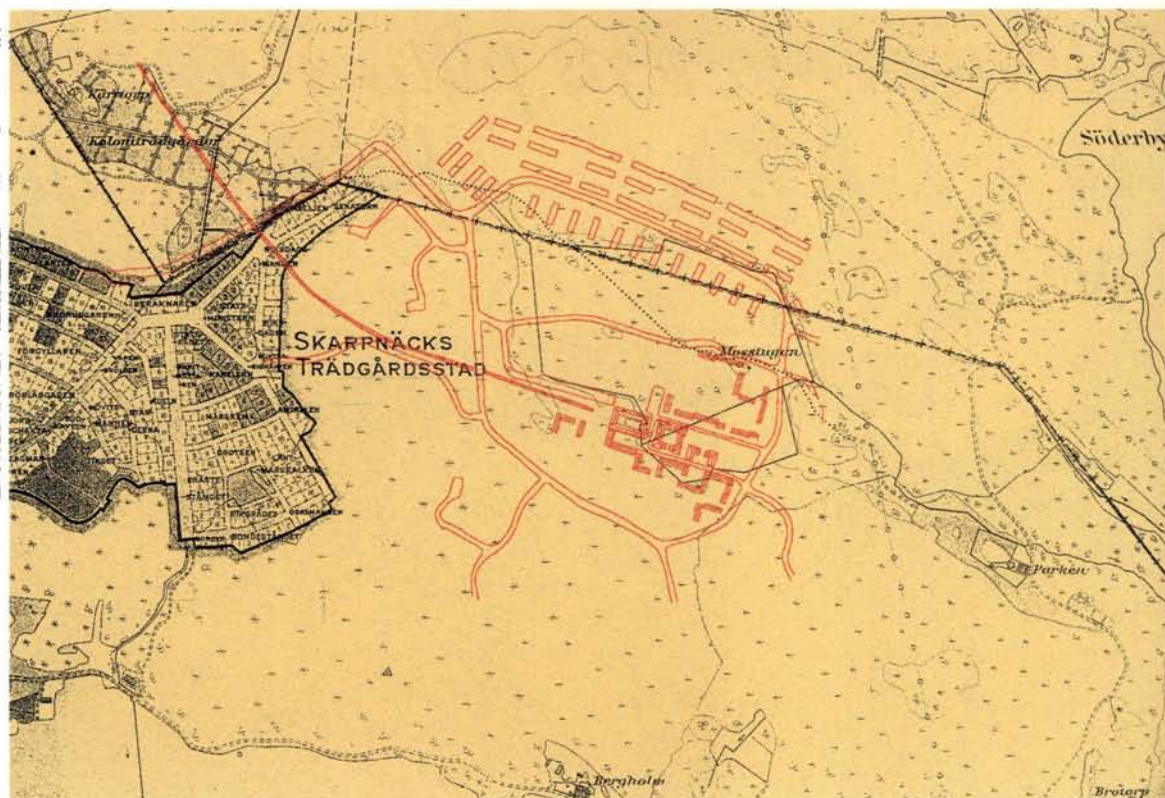
Fasaddetalj, Svartågatan.

En intressant stadsdel med kontinuerlig förnyelse

Bagarmossen är intressant, och skiljer sig från många andra av Stockholms förorter, så till vida att området vuxit fram under en lång tidsperiod med kontinuerliga kompletteringar och förändringar. Stadsdelen har därigenom en varierad bebyggelse både i fråga om ålder och utformning liksom i upplåtelseformer. Lägenhetstyper och befolkningssammansättning är som en följd mer blandad än i många stadsdelar av motsvarande ålder. Denna utvecklingsprocess har heller inte stannat utan kan förutses fortgå även in i nästa sekel.

Det var under våren 1922, efter flera års förhandlingar med den tyske bryggarkungen Neumüllers arvingar, som Stockholms

Bagarmossens centrum från 50-talet med handel, service och bostäder

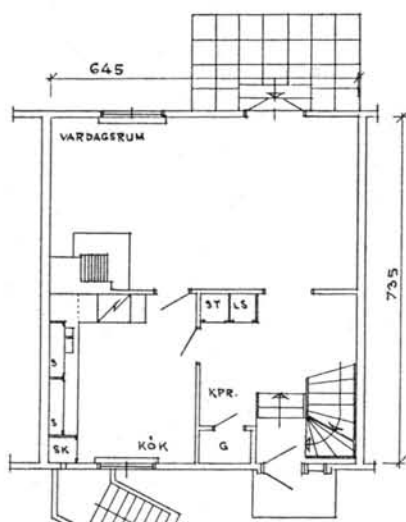
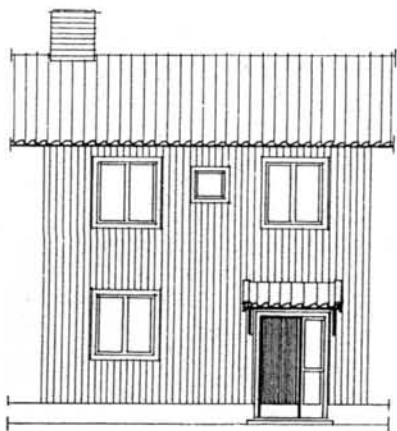

Stockholmsbems fastigheter i Bagarmossen
inlagda på kartan från 1926.

stad till sist lyckades fullfölja förvärvet av Skarpnåcks gård med tillhörande ägor. I dessa ingick det blivande Bagarmossen. Som framgår av namnet bestod området av en stor mosse, som det länge ansågs alltför besvärligt och dyrt att bebygga. Den förblev därför orörd de följande 30 åren.

Först mot slutet av 1940-talet påbörjades planeringen av såväl Bagarmossen som det närliggande Kärtrorp. Båda stadsdelarna var tänkta som förorter längs en ny tunnelbanegren. I princip följdes den *schemaplan* som utarbetats som mall för nya tunnelbaneorter. Tidigare hade Björkhamnen delvis planerats efter samma mönster. Även i Bagarmossen och Kärtrorp fick en del kompromisser och avvikelser från schemaplans godtas. Så var det till exempel enbart tack vare insatser av dåvarande direktören för Svenska Bostäder som den större centrumläggningen förlades till Kärtrorp. På stadsplanekontoret ansåg man att den borde ha legat i Bagarmossen. Samtidigt var det bebyggbara området i Bagarmossen egentligen för smalt för att räkna till för en grannskapsenhet enligt schemaplansmönstret.

År 1950 fastställdes stadsplanen för Bagarmossen, och under de två följande åren förverkligades den planerade hyreshusbebyggelsen. Med inflyttningen till det nya området växte invånarantalet explosionsartat från 240 personer 1952 till 10.240 1954!

BOTTENPLAN

Hustyp XXV avsedd för självbyggeri. SMÅA.

Under åren 1953–56 byggdes även 362 småhus av tio olika typer i form av självbyggeri i regi av SMÅA., Stockholms stadsbyggnadskontors småhusavdelning. Det skulle dock dröja ända fram till den 18 november 1958 innan den utlovade tunnelbanan kunde invigas. Området och bebyggelsen från den här perioden på 1950-talet kan hänföras till det som brukar innefattas i *Folkhemmets byggande*.

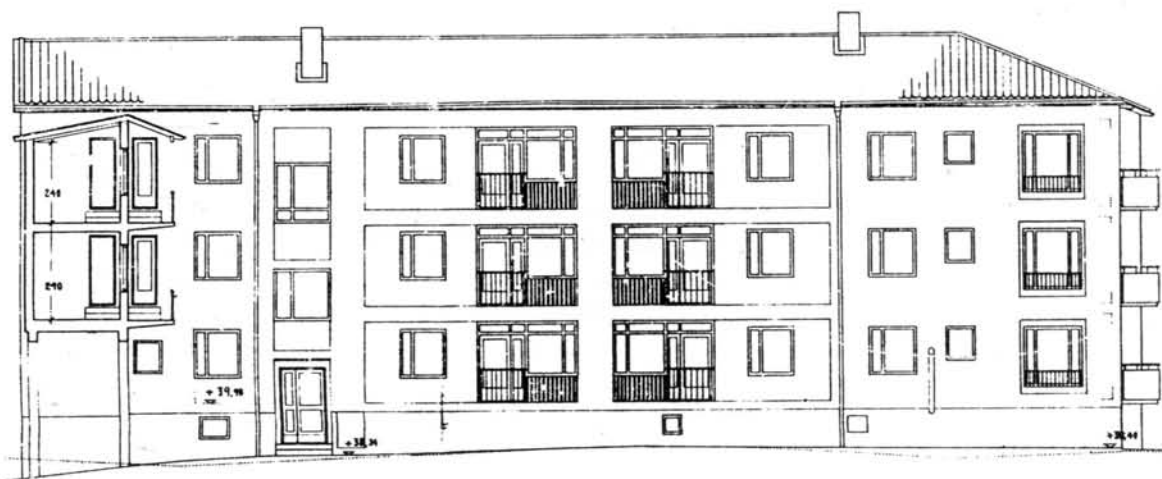
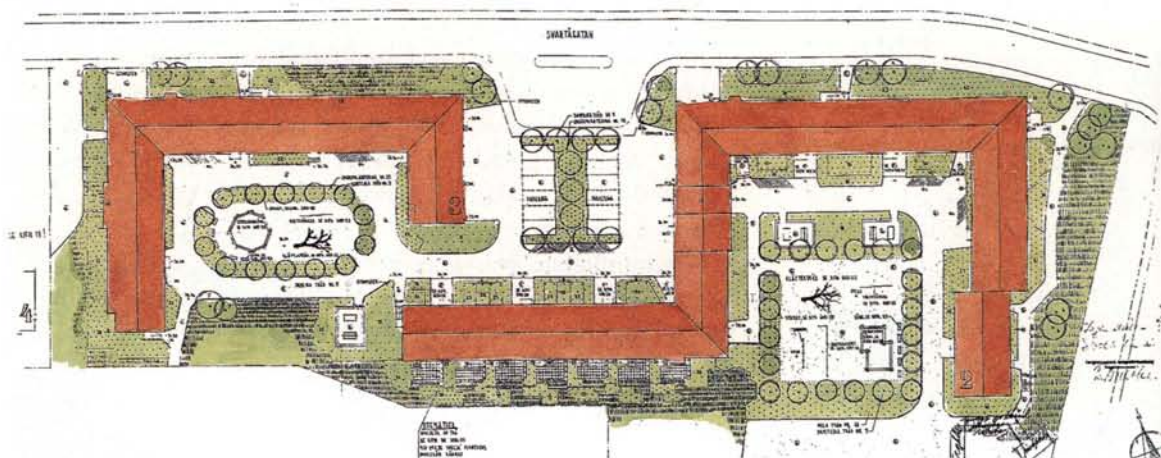
De nordligaste kvarteren, kring Byälvsvägen, ingick då ännu inte i Bagarmossen. Detta område tillfördes genom en gränsreglering med Nacka kommun år 1959. Regleringen underlättades av att Stockholms stad ägde marken på båda sidor om gränsen. Inom ramarna för det så kallade *Miljonprogrammet* bebyggdes kvarteren mellan åren 1967–69. Delvis var det tänkt som bostäder för personal på det då planerade storsjukhuset i Dalen. Genom den nya bebyggelsen fick man även ett önskat bättre utnyttjande av T-banan.

Under slutet av 1980-talet planerades och genomfördes en *förtätning* och *förnyelse* av de centrala delarna i Bagarmossen med nya lokaler för handel, fritid och förvaltning liksom nya servicebostäder såväl som vanliga lägenheter.

Inför sekelskiftet diskuteras ytterligare förtätningar. Genom att tunnelbanan förlagts med sin station och förlängning mot Skarpnäck under jord har det gamla spårområdet frigjorts. I stadsbyggnadskontorets översiktsplan ses här möjligheter för omkring 150 nya lägenheter.

Bagarmossen och Folkhemmet

Folkhemmets byggande kan ses som ett begrepp för det svenska samhällsbyggandet på 1940- och 50-talen, vari bostadsförsörjningen var en av hörnstenarna. Idéerna och de politiska målen presenterades redan på 1920-talet men det var först efter andra världskriget som det på allvar kom igång. Samhället ställde resurser till förfogande, begränsade men tillräckliga för att uppnå en god standard. Härigenom kunde också samhället ställa krav på det som producerades. Översiktlig planering växte fram och de kommunala bostadsbolagen som bildades på 1930-talet i Stockholm användes som instrument att genomföra den önskade bostadspolitik. Tillsammans med de kooperativa företagen blev dessa snabbt dominerande på bostadsmarknaden. Stora resurser satsades även på utvecklingsarbete och forskning. Omfattande bostadsvaneundersökningar låg till grund för planeringen, liksom för normering och standardisering av exempelvis köksutrustning. Till skillnad mot för i dag sågs från byggnadsindustrins sida detta då inte som något hinder eller krångel. Tvärt-

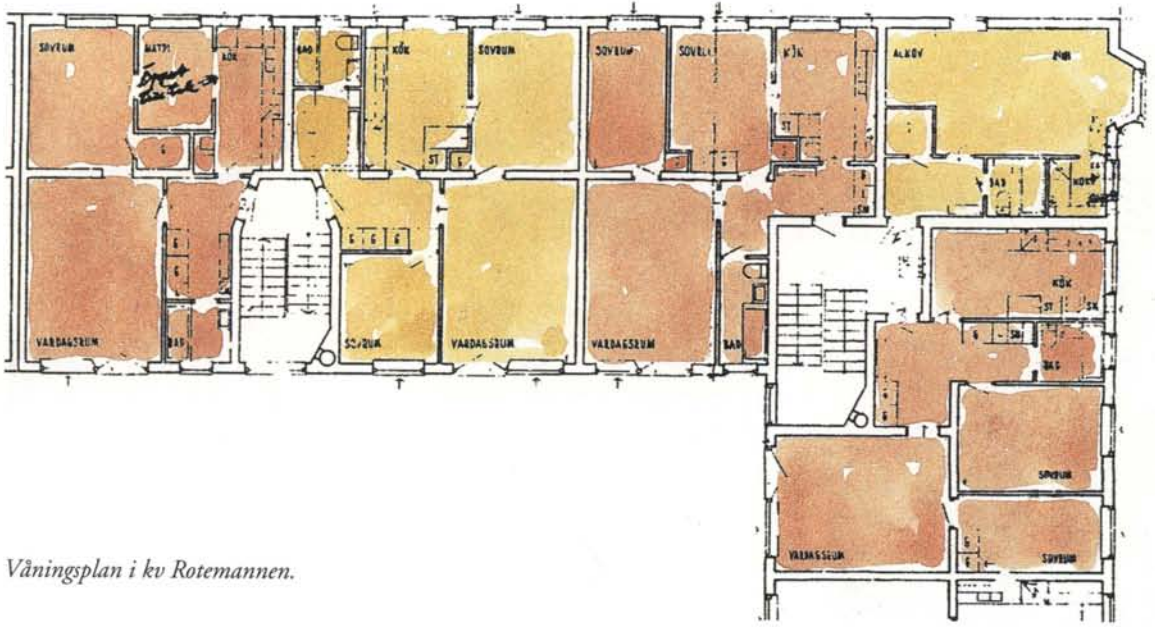
om möjliggjorde det en nödvändig modernisering och effektivisering avbyggandet.

*Stockholms*hems 1950-talsbebyggelse i Bagarmossen uppvisar mycket av det som är karakteristiskt för den tiden. Husen har en måttlig storlek och är relativt fritt placerade så att det bildas gårdar mellan dem. Detta var vanliga former, liksom terränganpassningen som ger gott om sparad naturmark. På gårdarna med sin uppvuxna grönska finns välplanerade och välutrustade lekplatser för mindre barn och andra utemöbler för vuxna.

De överbyggda portikerna som binder samman huskropparna, de putsade fasaderna med mustiga färger och markeringar runt fönstren är andra tidstypiska drag. Snickerierna och smidesarbetena är enkla men omsorgsfullt utformade genom gott hantverk och bra material. Överhuvudtaget präglas husen och miljön av denna för 1950-talet så typiska omsorgsfullhet.

Planterings- och fasadritningar, kv Rotemannen. Arkitekter: Eric Anjou, Nils Sterner och Erik Dahl.

Våningsplan i kv Rotemannen.

Gårds- och gavelparti, kv Rotemannen.

Sprittputs på fasad och släta fönsteromfattningar är karakteristiskt för 1950-talet.

Trapphus i kv Rotemannen.

I husens botten- och källarvåningar finns väl tilltagna allmänna utrymmen som garage, lägenhetsförråd, potatiskällare och tvättstugor. Trapphusen ligger alltid vid fasad och får därigenom dagsljus.

Förutom de små enkelrummen, i folkmun kallade *rokokoetter*, är alla lägenheter genomgående med dagsljus och utsikt åt minst två håll. Somliga mått kan efter dagens förhållanden kanske upplevas som lite små men rummen är väl proportionerade och har god möblerbarhet. Köken har funktionell utrustning liksom badrummen, som alla har fönster. Alla lägenheter har även balkong eller så kallade franska fönster.

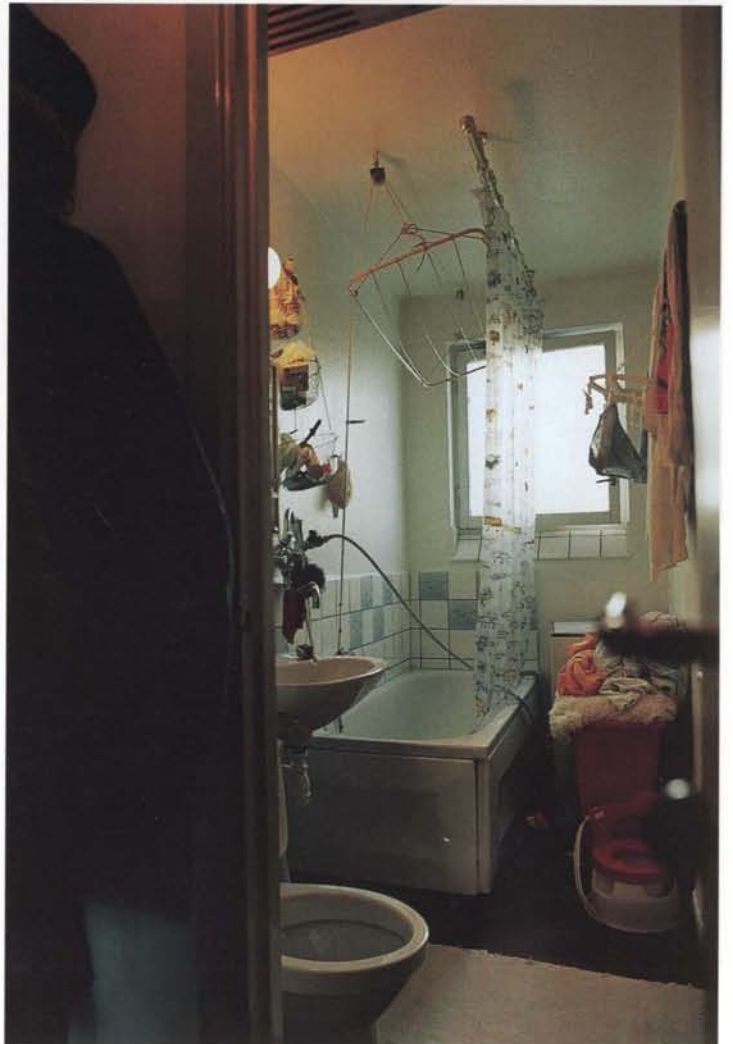
Arkitekter för området var Stockholms stadsbyggnadskontor. Under den ryktbare arkitekten och stadsbyggnadsdirektören Sven Markelius ledning hade kontoret byggt upp en husbyggnadsavdelning med ett flertal duktiga arkitekter. Dessa var väl insatta i engelsk grannskapsplanering vilket satte sin prägel på många Stockholmsförorter från den här tiden. Nils Sterner var under många år avdelningens chefsarkitekt och, tillsammans med Erik Dahl, även ansvarig för Bagarmossens utformning. Den yttre miljön utformades av landskapsarkitekten Eric Anjou. Nils Sterner belönades år 1972 med Samfundet S:t Eriks plakett, en utmärkelse som varje år tilldelas en person som gjort förtjänstfulla insatser för Stockholm.

Folkhemmets bostäder, som de i Bagarmossen och andra liknande områden, har beskrivits som bland det bästa i svensk byggnadskonst. Det som byggdes i Sverige vid den här tiden kom även att framstå som föredömen ute i Europa. Idag upptas Bagarmossens 1950-talsbebyggelse också av Stadsmuseet och Stadsbyggnadskontoret som en kulturhistoriskt värdefull miljö vars ursprungliga karaktär i utformning, färgsättning och detaljer, skall vårdas och bibehållas.

Kv Rotemannen.

50-talet kännetecknas av välutförda detaljer i gediget material. Badrummen är så gott som alltid dagsljusbelysta.

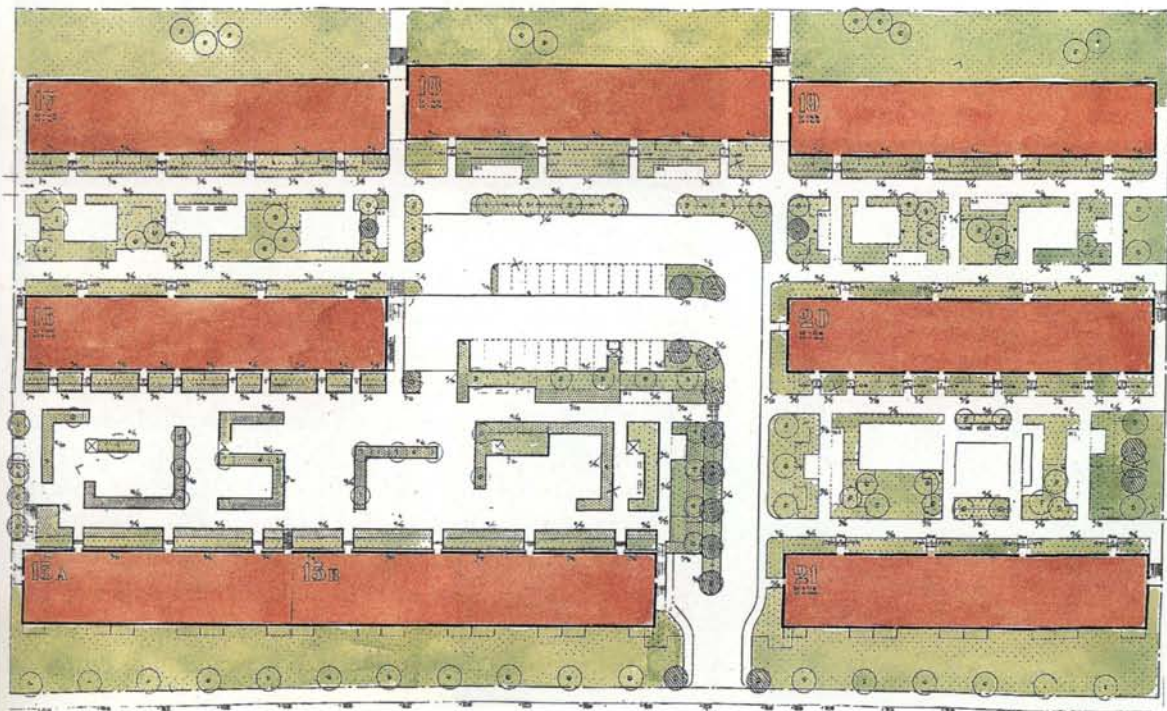

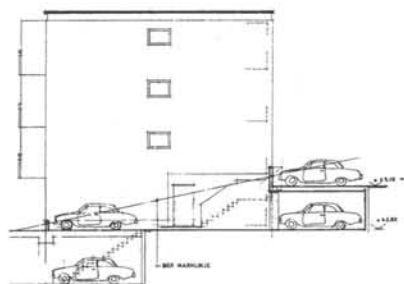
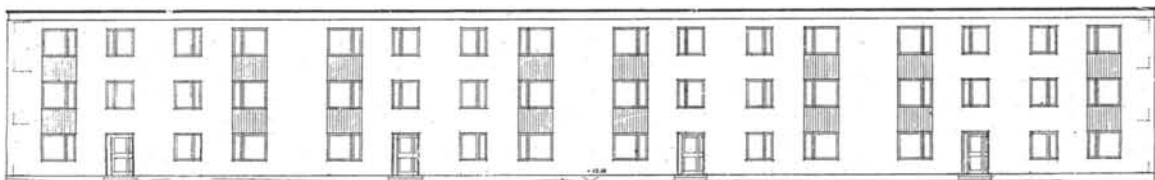
Bagarmossen och Miljonprogrammet

Mellan åren 1965 och 1975 genomfördes det så kallade Miljonprogrammet. Trots att bostadsproduktionen stadigt hade ökat under 1950- och början av 1960-talet var bostadsbeståndet otillräckligt, främst i storstadsregionerna. Bidragande orsaker till detta var den starka ekonomiska tillväxten med stor invandring, omflyttningar från landsbygden till tätorterna och från tätorterna till städerna samtidigt som allt fler fick ekonomiska möjligheter att efterfråga egna och större bostäder.

För att slutgiltigt få bukt med den bostadsbrist som i princip hade varat hela 1900-talet beslöt Riksdagen år 1965 att det i hela landet skulle byggas ungefär 100.000 lägenheter per år under den följande tioårsperioden. I Storstockholm byggdes sammanlagt 180.000 nya lägenheter under de här åren. Nya finansieringsformer och en rationalisering och industrialisering av byggandet var förutsättningar för att klara av programmet. Inom varje led i processen, från program och projektering till byggande och förvaltning, blev skalan större och standardisering en vägledande princip. De entreprenörer som visade att de kunde bygga 1.000 lägenheter med en och samma teknik och därmed nå en kostnadssparande serieeffekt blev prioriterade. Stadsplanemönstren kom att präglas av produktionsvillkor, funktionsuppdelning

Bilfria gårdar med utearrangemang som planteringar, lekplatser, pergolor och sittgrupper. Även entréerna vetter mot gårdarna. Planteringsritning för kv Inrikesministern. Arkitekt Jan Särög.

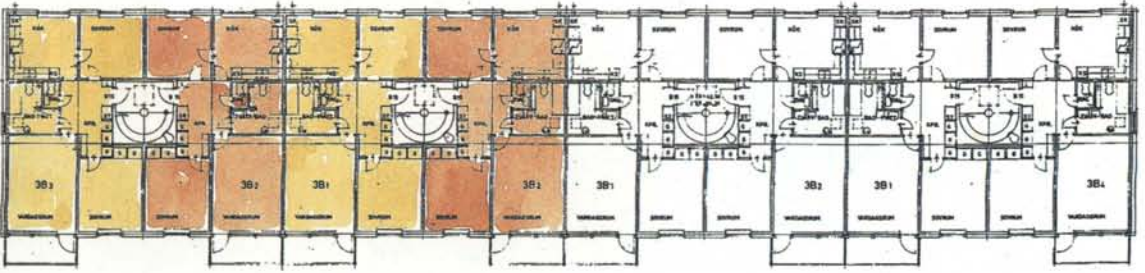
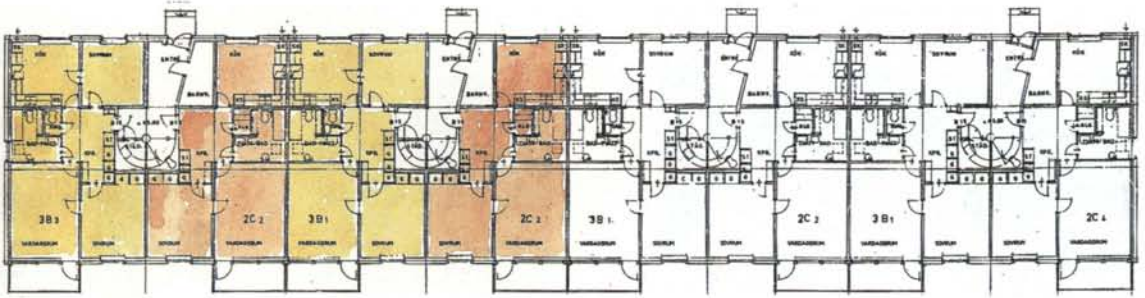

Fasader i kv Inrikesministern. Arkitekt Ernst Grönwall.

och trafikseparering. Vad gäller arkitekturen kan man säga att den internationella modernismen definitivt slog igenom. Regionala särdrag och anpassning till lokala förhållanden blev mer sällsynta inslag. Husbyggandet blev under 1960-talet till stor utsträckning ett monteringsarbete av fabriksstillverkade element.

Stockholmshems kvarter kring Byälsvägen uppvisar de för tiden vanliga hustyperna, om än inte i dess allra största skala. På norra sidan, mot Nackareservatets fina naturmark, ligger trevånings lamellhus, dvs raka fristående huslängor. Kvarteren är lätt terrasserade mot söder för att få in mesta möjliga solljus på gårdarna. Dessa är i princip bilfria och har utarrangemang i form av planteringar, lekplatser, pergolor och sittgrupper. Entréerna vetter också mot gårdarna.

*Våningsplaner i kv Inrikesministern.
Arkitekt Ernst Grönwall.*

På södra sidan av Byälsvägen ligger högre loftgångshus. Denna tidigare tämligen ovanliga hustyp, där alla lägenheter på en våning nås från en gemensam balkong som löper längs hela fasaden, blev under de här åren mycket flitigt förekommande. Föregångare finns i äldre tiders hus med utanpåliggande svale. Även på den här sidan om Byälsvägen är gårdarna bilfria och rymmer planteringar, lekplatser och privata uteplatser för lägenheterna i bottenvåningarna. Varannan gårdsbildning är underbyggd med garage.

Loftgångshus vid Byälsvägen.

Loftgångshus vid Byälvsvägen.

Lägenheterna är, såväl i de lägre lamellhusen som i de högre loftgångshusen, ljusa och luftiga och har välproportionerade rum. Samtliga lägenheter, även tvåorna, är genomgående från fasad till fasad med dagsljus från två håll. De har möblerbar balkong eller markuteplats liksom rymliga och välutrustade kök och badrum. I lamellhusen är en del fyra- och femrumslägenheter i två etage. I loftgångshusen nås alla lägenheter via hiss.

Arkitekt för området var Ernst Grönwall. För eftervärlden är han antagligen mer känd för de många fina bostadsområden han ritade på 1940- och 50-talen. I början av 1980-talet fick de höga husen konstnärlig utsmyckning på gavlarna ner mot fotbollsplanen i form av al secco-målningar utförda av konstnären Mats Rehnman och stuckatören Domenico Inganni. Ansvarig för områdets markplanering, liksom för den omdaning av parkområdena och gårdarna som gjordes i början av 90-talet, är landskapsarkitekten Jan Särg.

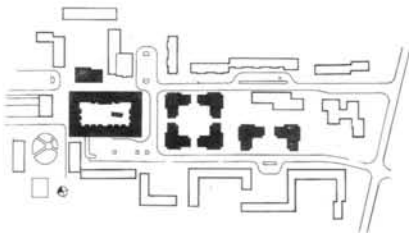
Fasadutsmyckning i al secco-teknik av konstnären Mats Rehnman och stuckatören Domenico Inganni.

Bagarmossen och 1980-talets förtätningar

Under det så kallade miljonprogrammets slutskede hade bostadsbyggandet hamnat i en smärre kris med gott om tomma lägenheter och liten efterfrågan på nya. Samtidigt hade kritiken varit hård mot många av de storskaliga ytterområdena. För de nya områden som ändå planerades på 1980-talet eftersträvade Stadsbyggnadskontoret, byggherrar och arkitekter därför en större variationsrikedom och stadsmässighet jämfört med det som hade byggts på 1960- och 70-talen. Samtidigt började man söka efter möjligheter att förtäta redan existerande områden, såväl i innerstaden som i de lite äldre förorterna. Den nya kompletteringsbebyggelsen fick i regel en måttfull skala, skiftande utformning och ibland en god anpassning till omgivningarna.

*Stockholms*shem uppförde under slutet av 1980-talet ny bebyggelse på delar av den centralt belägna mark i Bagarmossen som tidigare var reserverad för tunnelbanans förlängning mot Skarpnäck. Området består av en större centrumbyggnad, som är integrerad med de befintliga kommersiella lokalerna vid torget, och av sex vinkelformade punkthus. Dessutom byggdes det gamla Konsumhuset om till fritidsgård och Vår Teater.

Situationsplan med kompletteringsbebyggelsen från 80-talet.

Den nya centrumbyggnaden med service och bostäder. EGÅ Arkitekter.

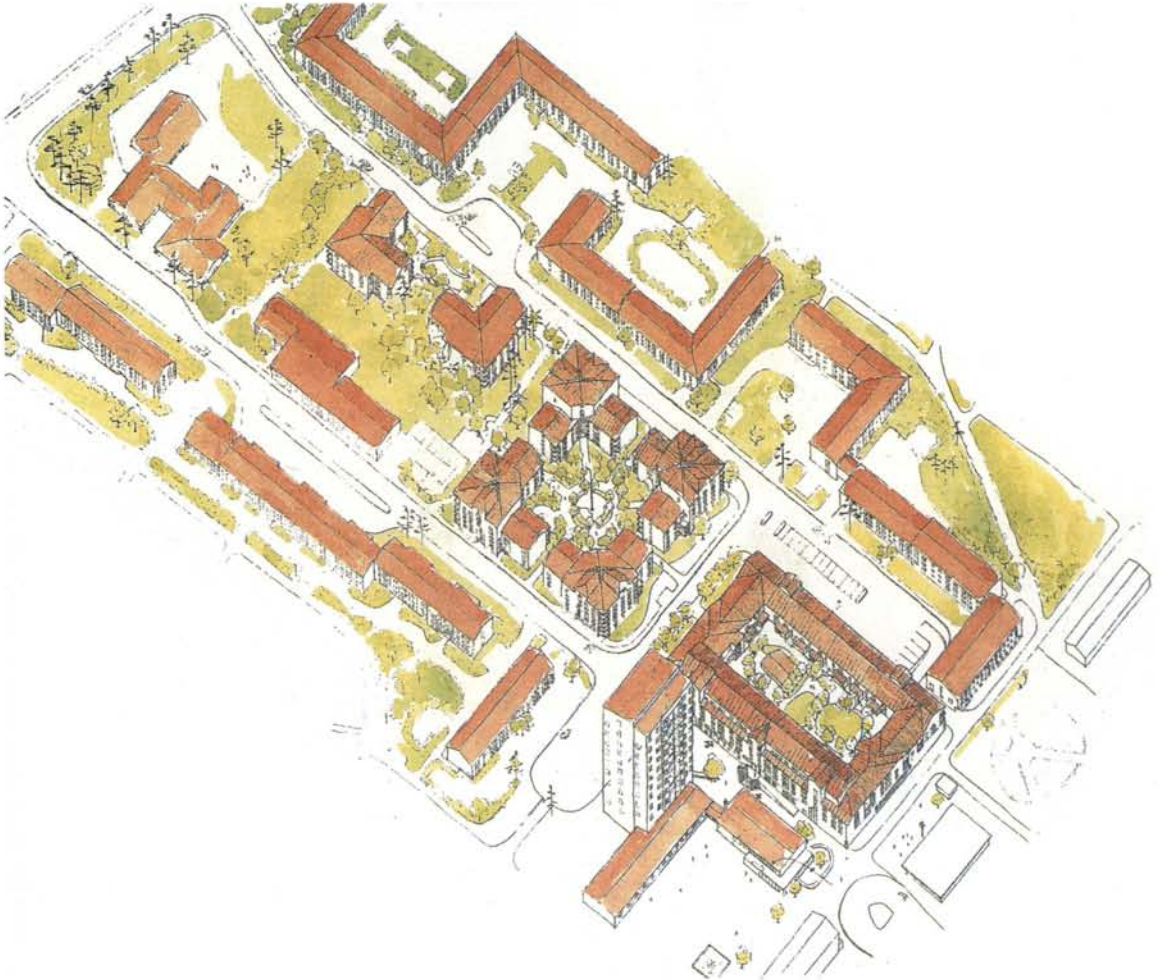
Gårdsplan

1 våning över gården.

Centrumbyggnaden innehåller i de nedre planen Post, Konsum, Bagarmossens Folkets Hus och Socialtjänstens närservice för äldre. Folkets Hus och Socialtjänsten samutnyttjar sina lokaler, och dessa ligger i två plan med en foajé genom båda. Här finns en stor sal och ett antal mindre samlingslokaler, grupprum och studielokaler samt en restaurang. Entrén ligger vid en liten platsbildning, från vilken det dessutom finns entréer till Biblioteket, fritidsgården och Vår Teater. Socialtjänsten har även en dag-central för dementa och två handikapplägenheter i bostadsdelen av huset. Bostäderna, som ligger i de övre planen runt en underbyggd gård, är i södra delen utformade som tvåplans radhus och i norra delen som loftgångshus i fyra plan, med uteplatser på de söderorienterade loftgångarna. I källaren finns garage.

Från Stadsbyggnadskontorets ursprungliga stadsplaneskiss, med sex mer eller mindre kvadratiska punkthus, omarbetades planen så att husen vinklades och lades så att fyra av dem bildar en gemensam gård medan två har placerats så att de bildar en

Situationsplan och fasader. EGÅ Arkitekter.

gård tillsammans med 50-talshuset tvärs över gatan. Den yttre närmiljön och gårdsbildningarna har behandlats omsorgsfullt genom välgjord markbehandling, planteringar, tegelmurar, utemöbler samt sop- och förrådsbyggnader vars utformning ansluter till bostadshuset. Några av husen mot Svartågatan drogs tillbaka ett antal meter från trottoaren för att några befintliga lindar skulle kunna behållas. I direkt anslutning till punkthuset finns även ett stråk av sparad naturmark och uppvuxen vegetation.

Vinkelhusen har stora ljusa och luftigt inbjudande kvadratiska entréer och trapphus. I entréerna finns konstverk av Renée Lord, som även gjort en granitskulptur utanför Folkets Hus. På varje trapplan ligger fyra lägenheter av varierande storlekar, från tvåor upp till sexrumslägenheter i två etage. Även lägenheterna är

Översiktsperspektiv.

De nya bostadshusen är vinkelbyggda med lyst och luftigt trapphus i mitten. Våningsplan, EGÅ Arkitekter.

mycket ljusa och luftiga med fönster och dagsljus från två eller tre håll. Planerna präglas av det öppna sambandet mellan matplats och vardagsrum, med eller utan glasparti emellan. Dessa rum har parkett på golven medan det i övriga ligger linoleummattor.

Centrumhusets socklar är klädda med klinker medan vinkelpunkthusen har socklar av färgad betongsten. Alla nya bostadshus har fasader av rött tegel, vita fönsternickerier och rödbruna betongpannor på taken. Fritidsgården är putsad i blått.

Arkitekter för projektet var *EGÅ*. Arkitektkontoret har, sedan det bildades i början av 1950-talet av arkitekterna Ericsson, Gynnerstedt och Ågren, utformat ett stort antal fina bostadsområden i och runt Stockholm. För projektet i Bagarmossen deltog man som generalkonsult från stadsplaneskiss till färdig byggnad, med arkitekt Allan Pettersson som ansvarig. Markplaneringen utfördes av landskapsarkitekt Peo Ström på Proterra markprojektering. Projektet startade sent 1985 och sista inflyttningen ägde rum i maj 1991.

I det nya bostadsområdet har stor vikt lagts på omsorgsfull markbehandling.

Vår Teater
Restaurang
Bibliotek

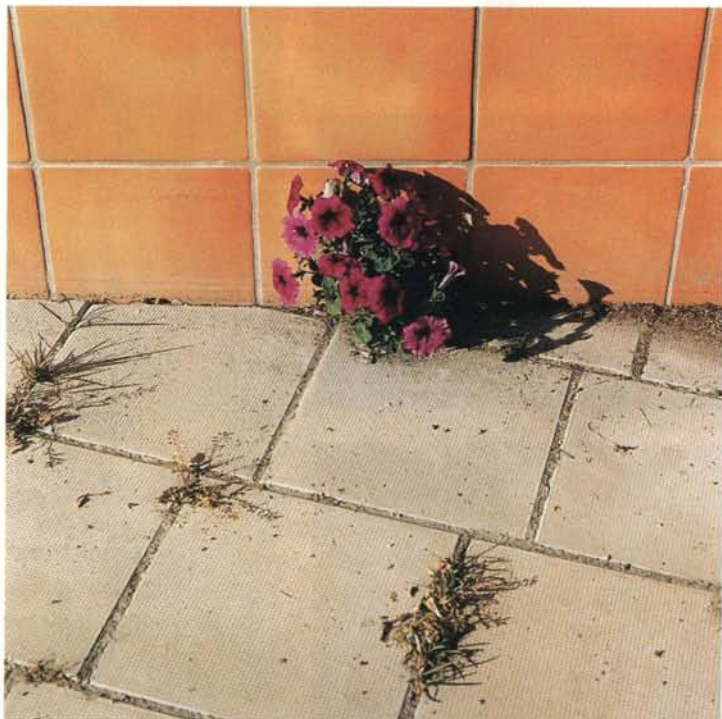

PIZZA GRILL LAGAN

ÖPPET

PIZZA GRILL
LAGAN

Bagarmossen idag

Svartågatan.

Centrum och service

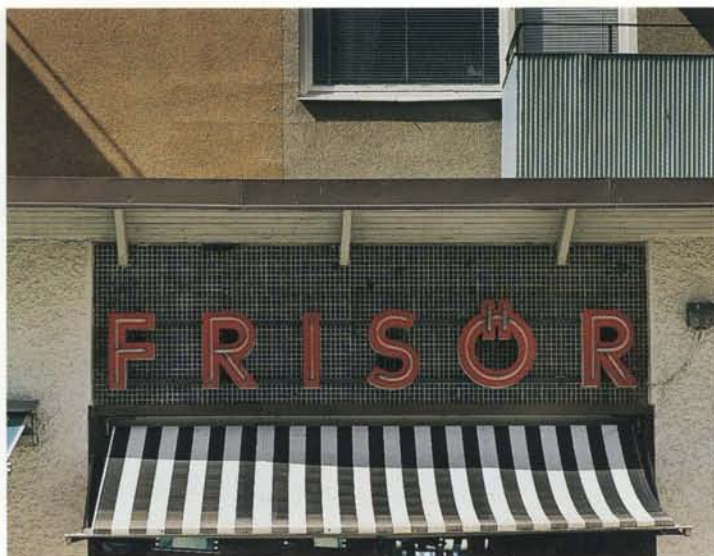
När de tidiga förorterna kring Stockholm planerades fanns tankar om den självförsörjande enheten, som sedan skulle vidareutvecklas i program för ABC-staden. När Bagarmossen började byggas förutsattes dock fortfarande att de flesta förvärvsarbetande hade sina Arbeten inne i Stockholm. Med tunnelbanetåget tar det inte heller mer än tio minuter att komma till Södermalm. I Bagarmossen finns förutom Bostäder även en fin för 1950-talet tidstypisk Centrumanläggning vid Lagaplan.

Serviceutbudet är tämligen gott med post, apotek, vårdcentral med lättakutmottagning, barnvårdscentral, fritidsgård och församlingshem, bibliotek, Vår Teater och Folkets Husverksamheter. Kring torgen i centrum finns även ett antal olika specialbutiker, livsmedelshallar, frisör, café, kvarterskrog och pizzerior.

På väg hem.

En sommardag vid torget i Bagarmossen.

Fritids- och föreningsliv

Det nya centrumhuset inrymmer Fritids- och Socialförvaltningskontor. Hemserviceverksamhet drivs av Bagarmossens Folkets Hus förening och av pensionärsorganisationerna PRO och SPF. Inom Folkets Hus verksamheten finns även mycket musik och dans för såväl barn som vuxna, liksom föreställningar och uppträdanden för hela familjen.

Fritidsgården vid Lagaplan som stod klar i början av 1990-talet har för närvarande "en alldeles otrolig skjuss" på verksamheten. Den drar till sig fulla hus med ungdomar, inte bara från Bagarmossen utan hela distriktet, mycket beroende på en "oerhört entusiastisk personal". I samma hus bedriver även Vår Teater sin uppskattade barn- och ungdomsverksamhet.

Kyrkan har även den sin församlingslokal vid Lagaplan som utnyttjas för en rad olika aktiviteter för alla åldrar. Det finns i Bagarmossen dessutom ett stort antal föreningar som drivs av och för pensionärer med exempelvis olika hobby- och hantverksaktiviteter, studiecirklar liksom resor och utflykter. För barn och ungdomar finns ett flertal idrottsföreningar, i första hand med inriktning på fotboll, basket och ishockey. Orienterarklubben Skogsluffarna firade 1994 sitt 50-årsjubileum.

Varje år ordnas på fältet mellan Bagarmossen och Skarpnäcks gård en stor gemensam Valborgsfest med fackeltåg och fyrverkerier. Man brukar ha två brasor, en för barnen lite tidigare på kvällen och en senare för vuxna. En barncirkus brukar också komma varje år och slå upp sitt tält nere på fältet.

Skolor

Det finns tre skolor i området. Brotorpskolan som har låg- och mellanstadieklasser, den nyinrättade *Byskolan* på Byälsvägen med lågstadium samt Bagarmossens skola, den största, som har klasser ända upp till högstadiet. På alla tre finns numera även sexårsverksamhet. Skolan på Byälsvägen är intressant för hur den skapat nytt liv i ett bostadsområde som tidigare inte hade några aktiviteter förutom själva boendet. På Bagarmossens skola drivs sedan flera år ett ekologiskt utvecklingscentrum. Verksamheten har varit tämligen unik bland Stockholms skolor och syftar till att skapa miljömedvetande bland eleverna genom studier i natur och ekologi i närmiljön. Den har betytt mycket positivt för skolan och dragit till sig studiebesök av lärare och skolpersonal från hela landet.

Arbete

Öster om Ljusnevägen, vid kvarteret Jämlikheten, finns ett mindre arbetsområde där omkring hundra personer arbetar. Bland annat ligger där Bagarmossens Djursjukhus som invigdes år 1973. I kvarteret är även mark avsatt för ytterligare framtida arbetsplatser. Övriga arbetstillfällen i Bagarmossen är koncentrerade kring torgplatsen och återfinns främst inom service och förvaltning.

Parklekarna i Bagarmossen är välskötta, uppskattade och mycket välbesökta.

Att bo i Bagarmossen

Svartågatan. Belysning vid gårdsentrén.

Ett trivsamt område

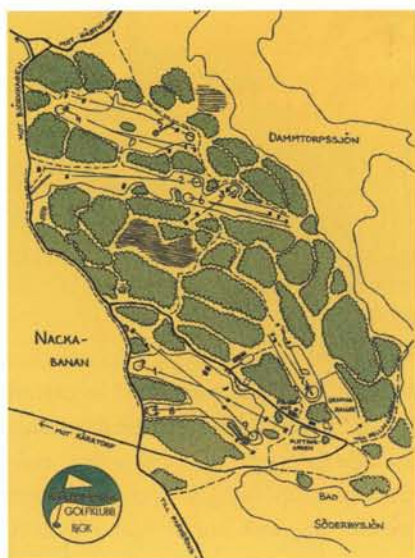
När Socialdistriktet i Bagarmossen för några år sedan gjorde en undersökning av förhållandena i området framkom det att de allra flesta som bor här tycker att det är en mycket trivsam stadsdel. Naturligtvis finns det skillnader, från delar som är rena idyllen till andra som är lite stökigare, men som helhet är nog en hög grad av trivsamhet områdets mest kännetecknande karaktärsdrag. Som en annan viktig fördel med Bagarmossen framhölls samtidigt närheten in till Stockholm.

De centrala delarna med sin 1950-talsbebyggelse har mycket av svensk småstadskaraktär över sig. Det lilla torget vid Lagaplan med sin fontän och sina butiker har i stort stått intakt sedan området uppfördes. Den blandade bebyggelsen med villor, radhus, hyreshus och bostadsrättshus som byggts över en längre period gör att det bor folk av alla slag och åldrar här, vilket av många upplevs som något positivt. I undersökningen påpekades även att det är vanligt att de som en gång vuxit upp i Bagarmos-

Torget vid Lagaplan har kvar sin 50-talskaraktär.

Kvarteren kring Byälsvägen har Nacka-reservatets natur alldeles in på knutarna.

Björkhagens golfbana vid Söderbysjön.

sen flyttar tillbaka när de blivit äldre och själva bildat familj. Det är likaså vanligt att när man byter lägenhet efter nya behov flyttar man gärna inom stadsdelen.

Stadsdelen beskrivs som trivsamt att bo i om man har barn, man har alltid nära till naturen och det är lite trafik och många gångvägar. Barnen kan lätt cykla till varandra och området upplevs som lugnt och tryggt. Parklekarna är välskötta och mycket uppskattade och därmed också mycket välbesökta. Det är även nära till bad. Söderbysjön, som egentligen ligger i Nacka kommun, upplevs av Bagarmossborna som deras eget bad, med kanotuthyrning och servering sommartid. I nära anslutning till Söderbysjön finns dessutom sedan mer än 20 år Björkhagens golfklubb med sin 9-hålsbana. Vid golfbanan låg även Hammarbystugan som dock brann ner i slutet av 1980-talet.

Även kvarteren kring Byälsvägen beskrivs numera som en integrerad del av Bagarmossen. Speciellt de delar som har Nacka-reservatets naturmark alldeles in på knutarna har blivit allt populärare, men även miljön och stämningen i loftgångshusen har förbättrats. Delvis beror det naturligtvis på att området och de som bor där med tiden har blivit mer "etablerade", men även på grund av den upprustning av gårdar och gemensamma utrym-

FOTO: MÅRTEN ENGLIN, PRESSENS BILD

FOTO: OLLE SPORRONG, PRESSENS BILD

Alla som bor i Bagarmossen är kanske inte lika välkända som Marika Lagercrantz eller Peter Le Marc. Här är det heller inte de utan Monica och Norman som berättar hur det är att bo i Bagarmossen.

men som skett. Även älgar och rådjur från Nackareservatet letar sig ibland in bland husen.

Då Skarpnäcksfältet var nybyggt var det under en period populärt att flytta dit från Bagarmossen. Idag är det många som väljer att flytta tillbaka.

Monica och Norman

Monica och Norman, med barnen Lucas och Savannah har bott i Bagarmossen i snart 5 år. Först i en tvåa och nu i en trea en trappa högre upp men vid samma gård. Varken Monica eller Norman hade några tidigare band till Bagarmossen. Norman är från Canada och Monica är född i Hälsingland och uppvuxen på olika platser, bland annat i Sydamerika.

Ut till Bagarmossen från Hornstull inne i stan flyttade man främst för barnens skull. Norman som bott större delen av sitt liv i villamiljö var väl egentligen väldigt tveksam till att bo i lägenhet i en förort. En tveksamhet som med åren dock helt försvunnit.

Kvarterlokal med plats för barnkalas och andra fester.

Kanske är just kvarteret i vilket familjen bor också alldeles speciellt. Det är kringbyggt runt en stor gård med gräs och uppvuxen vegetation, en iordningställd lekplats för de många mindre barnen och utemöbler för de vuxna. Med miljön och de som bor runt gården har utvecklats en gemenskap som vackra sommardagar kan göra att såväl frukost, lunch som middag äts ute. Gården har blivit kvarterets egen halvprivata trädgård och uterum. Monica och Norman har grannar i huset som bott i princip hela sitt liv här.

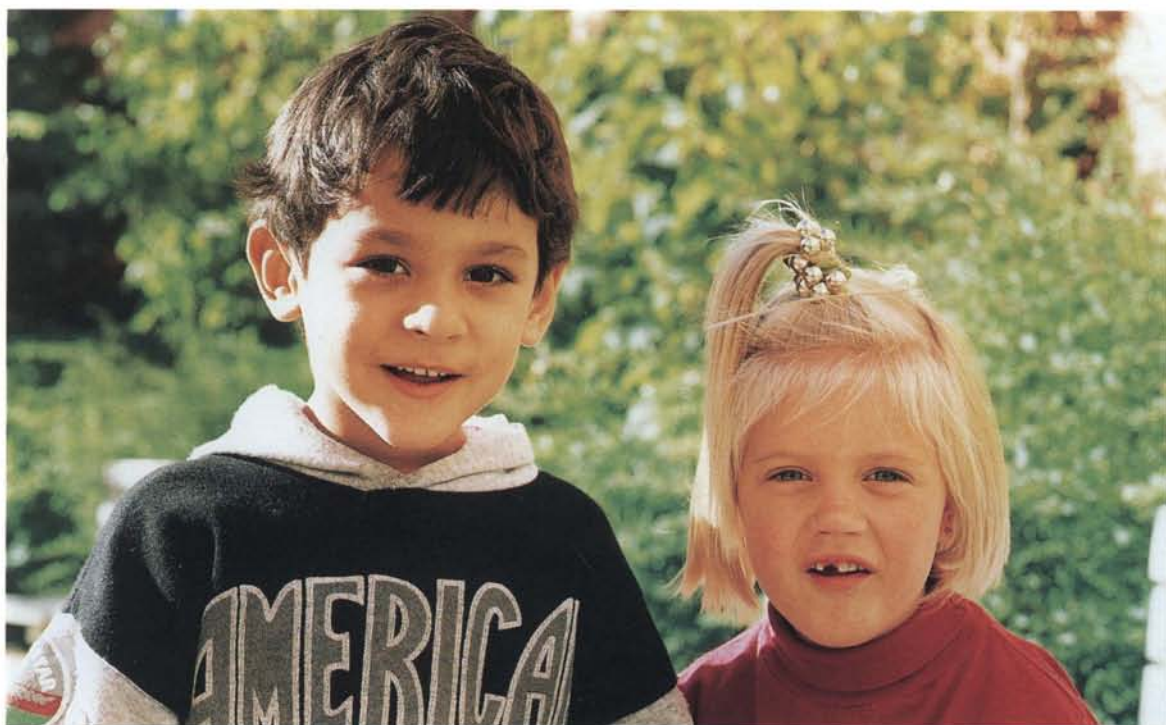
Om gemenskapen är den första så är naturen den andra stora fördelen och tillgången i Bagarmossen som Monica framhåller. Nackareservatet kommer nästan alldeles in på knutarna. Sommartid är det Söderbysjön som gäller, med bad och kanotuthyrning och golf för den som vill. Hela familjen har även gett sig ut med kanot och tält och campat. Hade det inte varit för att en studentklass hade avslutningsfest samma natt hade man haft hela naturen för sig själva.

Savannah går på dagis och Lucas har börjat i första klass på Brotorpsskolan. Där, tio minuters promenad hemifrån, går han tillsammans med kompisarna från förskolan. För Monica som jobbar inne i stan tar det ungefär en halvtimme att komma från dörr till dörr.

Bagarmossens centrum och utbudet vid Lagaplan utnyttjar man kanske inte speciellt mycket. De handlar där ibland, mest för att stödja den lokala kommersen, men umgänge och nöje har man vid gården. I källaren finns även en gammal snickeriverkstad som inretts till kvarterlokal med pingisrum och plats för barnkalas och andra fester eller sammankomster.

Gården har blivit kvarterets egen halvprivata trädgård och uterum.

Hyllning till Bagarmossen

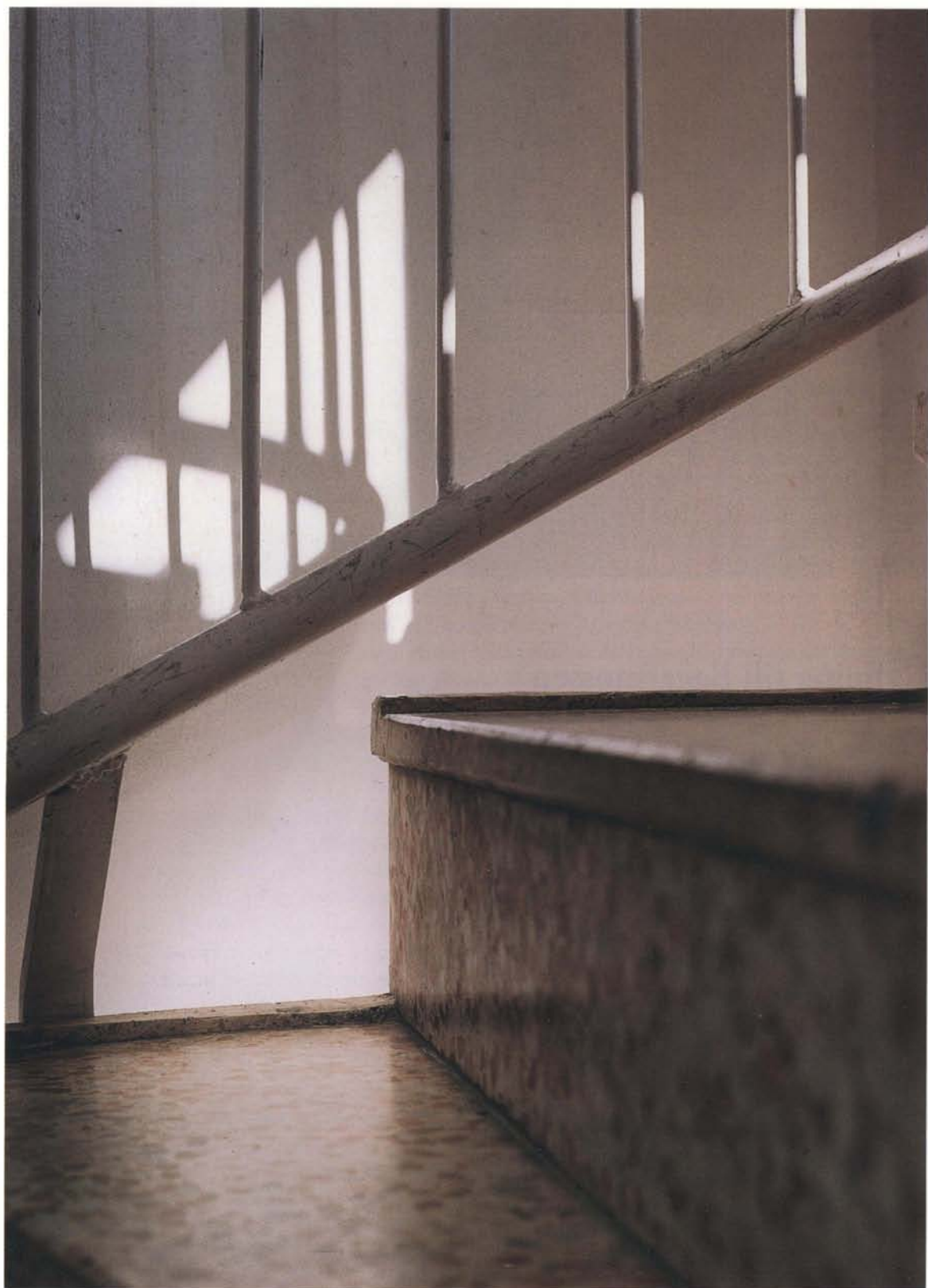
TEXT: Sonja Nilsson. MELODI: Inbjudan till Bohuslän.

*Det växte upp vid Nackareservatet
en söderort, jag tog den i min famn.
Den var så rar och trivsamt till formatet
och Bagarmossen är den ortens namn.
Här är det grönt och nära till naturen
och vintertid kan skaren ligga vit.
Här blir man snabbt med tunnelbanan buren
till Stockholm city om man längtar dit.*

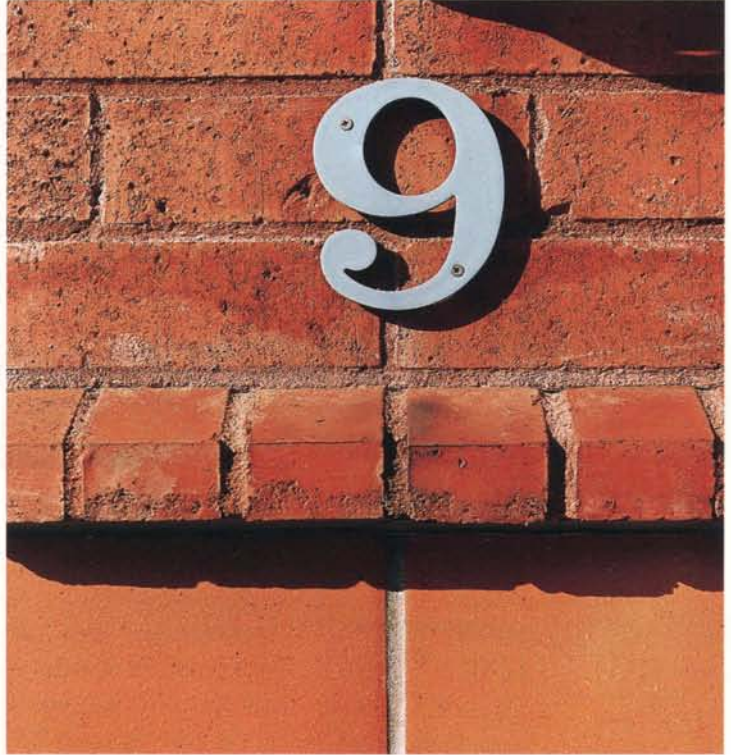
*Kring Bagarmossens namn det går en sägen
om att en bagare sej vilse gått
på mossen just den orten är belägen.
Om den är sann, det vet väl mossen blott.
Här byggdes hus i små och nätta rader,
blott några få av lite högre slag.
Och många gator, torg och promenader
har man lånat namn av kända vattendrag.*

*Här ligger Lagaplan och Lillåvägen
och längre bort man skymtar Kolbäcksgård.
Där invid Nackaskogen är belägen
en djurklinik som gjort sig vida känd.
Här lekte barn en gång i dina gränder,
man lyss till ekot från ditt femtiotal.
Sen kom det nya tider, nya trender
och av det gamla gjordes pekoral.*

*Nu har Du äldreboende och dagis,
ett Folkets Hus, ny post och bibliotek.
Men ändå tror vi, kära gamla Bagis,
att du i övrigt är dej ganska lik.
Du har den lugna förortsatmosfären
med mycket grönt och lite av betong.
Här trivs de unga, här trivs pensionären,
och till din ära klingar nu vår sång.*

Siffror och fakta

Svartågatan 9.

Bagarmossen

Folkmängden i Bagarmossen har sedan mitten av 1980-talet hållit sig relativt konstant kring 10.000 personer. Enligt myndigheternas prognoser kommer den också att bara marginellt förändras fram till sekelskiftet. Av invånarna är nära en femtedel barn och ungdomar under 20 år och lika stor andel är pensionärer.

Antalet bostäder var år 1993 5.219 stycken. Av dessa utgjordes 7%, det vill säga 363 stycken, av privatägda småhus medan resten var lägenheter i flerfamiljshus. Drygt tre fjärdedelar av alla lägenheter återfinns i hus som ägs av allmännyttiga företag som Stockholmshem, Stockholmsbyggen och Svenska Bostäder. Lika stor andel, det vill säga nästan tre fjärdedelar, ligger i hus som är byggda mellan 1951 och 1970, resten är av senare datum. Av lägenheterna är ungefär hälften om ett eller två rum och kök.

Trapphus, Svartågatan.

Torgliv.

Stockholmshem i Bagarmossen

Lekplats vid Byälsvägen.

Stockholmshem äger och förvaltar sjutton fastighetsbildningar med omkring 65 hus i Bagarmossen. Dessa kan delas upp på tre områden efter när de är byggda.

Vid Svartågatan, Lillåvägen och Emågatan har bolaget sex fastigheter byggda åren 1953–55. De inrymmer 30.080 m² bostäder, 8.136 m² lokaler samt 134 garage. Bostäderna utgörs av 553 lägenheter, varav 341 om två rum och kök eller mindre på mellan 18–58 m²; 165 om tre rum och kök på mellan 64–73 m²; samt 46 större lägenheter på upp till 100 m².

Längs Byälsvägen har man åtta fastigheter byggda 1971–73. Dessa inrymmer 81.176 m² bostäder, 1.855 m² lokaler samt 1.001 garage. Bostäderna utgörs av 1.134 lägenheter, varav 280 om två rum och kök eller mindre på mellan 38–67 m²; 592 om tre rum och kök på 74–79 m²; samt 261 större lägenheter på mellan 89 och 116 m².

Längs Svartågatan och Lillåvägen har *Stockholmshem* förutom 1950-talsbebyggelsen även tre fastigheter som är byggda 1990–91. De tre sistnämnda rymmer 12.508 m² bostäder; 3.816 m² lokaler samt 49 garage. Bostäderna utgörs av 145 lägenheter, varav 61 om två rum och kök eller mindre på 39–67 m²; 29 om tre rum och kök på 85–91 m²; samt 55 större lägenheter, de flesta på mellan 94 och 129 m², men även några etagelägenheter på upp till 157 m².

Stockholmshem

Stockholmshem bildades 1937 och är landets näst största bostadsbolag. Vi ägs av Stockholm stad. Företagets affärsidé är att långsiktigt äga och utveckla bostäder i Stockholm för dem som väljer en prisvärd och modern hyresrätt som boendeform. Årsomsättningen är ca två miljarder kronor och våra fastigheter har ett bokfört värde på ca åtta miljarder kronor.

Fastighetsbeståndet på närmare 1.000 fastigheter är jämnt fördelat över vår stad och rymmer lika många hus som en medelstor svensk stad. Det innebär att vi året om, dygnet runt förvaltar ca 35.000 lägenheter och över 4.000 lokaler fördelade på tre miljoner kvadratmeter och lika mycket markområden.

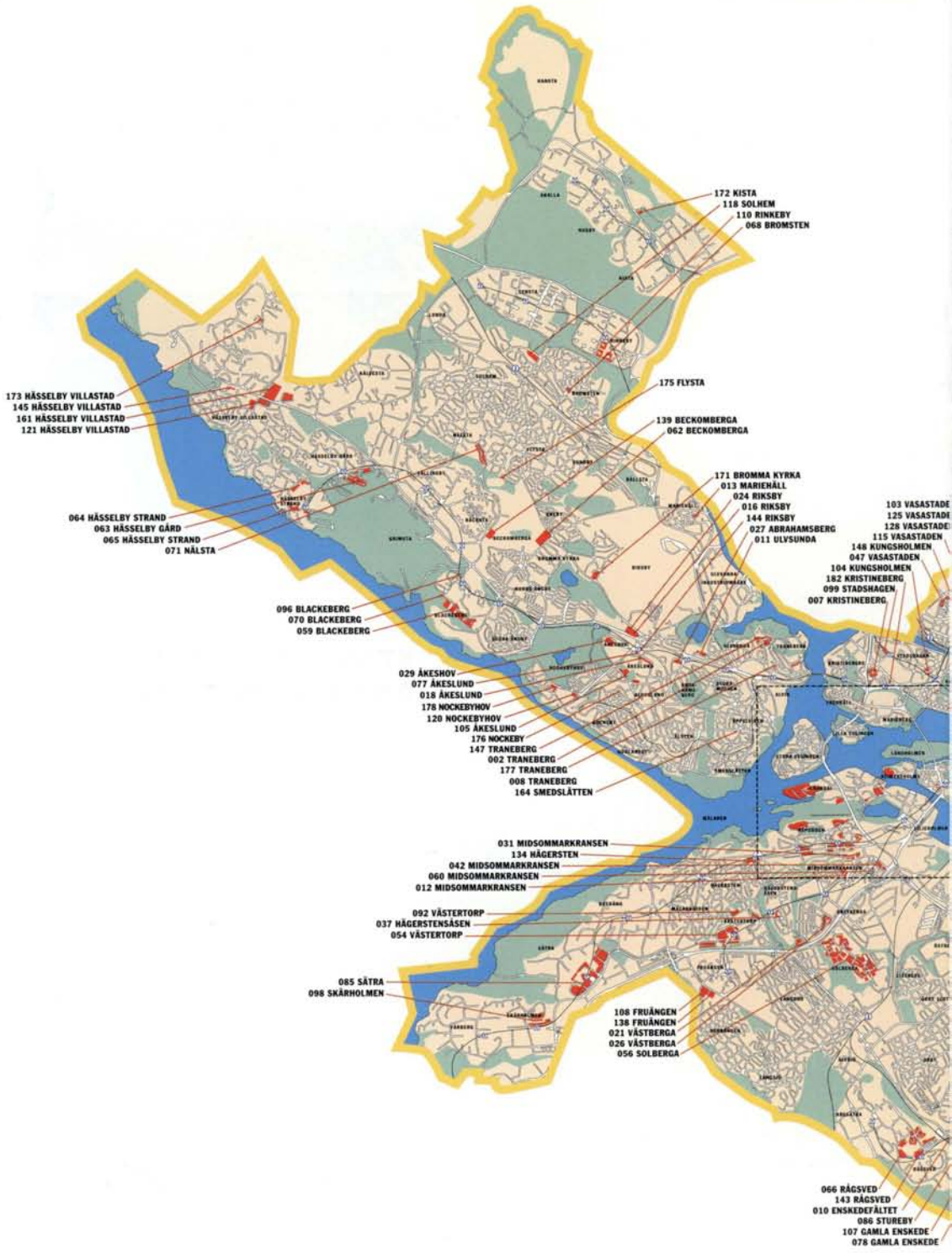
Som landets första bostadsbolag erbjuder vi våra hyresgäster att själva måla, tapetsera och sköta om golven eller att köpa dessa tjänster av oss. Poängen är att hyresgästen kan påverka sin hyra och sätta en individuell prägel på sitt hem. Våra hyresgäster erbjuds också möjligheter att kunna byta sin lägenhet via den

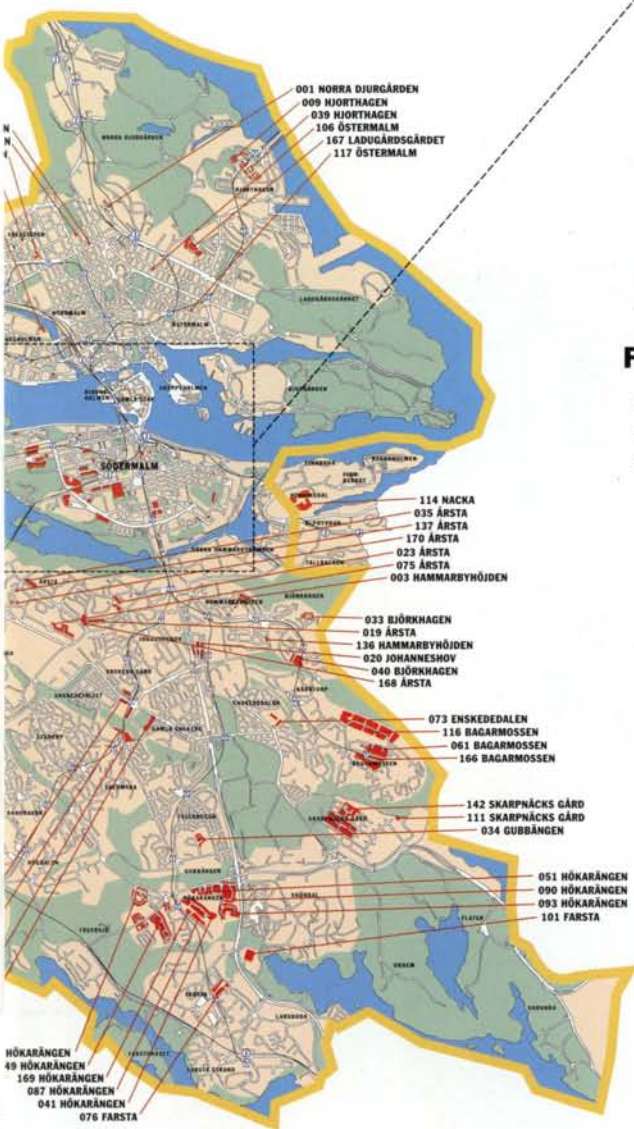
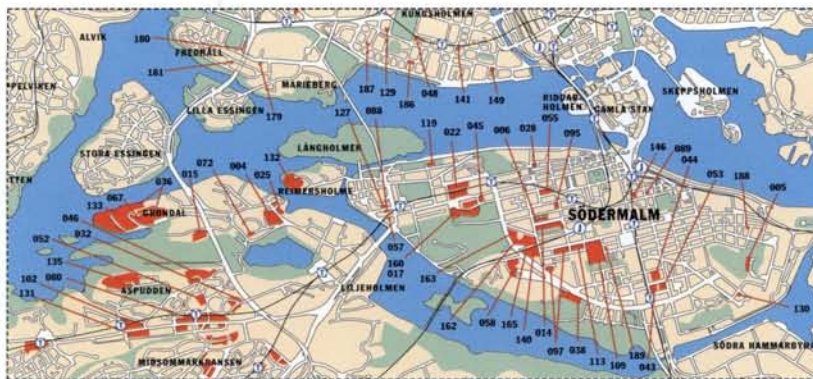
interna kön för att på så sätt nå sina drömmars bostad.

För den som strävar efter att bli sin egen har vi ett förmånligt "Starta eget"-paket där vi erbjuder en låg hyresnivå på lokaler och rådgivning inför nyföretagandet.

Stockholmshem har redan från början månat om att satsa på kultur och konstnärlig utsmyckning. Nästan alla områden pryds av konstverk och i samband med att vi renoverar kompletterar vi med ny konst för att förstärka hyresgästernas identifiering med sitt område.

Miljöfrågorna kommer att spela en betydelsefull roll inför 2000-talet. Vi förnyar därför fastigheterna så att hyresgästerna skall kunna återanvända och återvinna så mycket som möjligt. Vid renoveringar och nybebyggelse används miljöriktiga material. Stockholmshem har med tiden övergått från att vara stor bostadsproducent till att bli en utpräglad serviceorganisation med stort ansvar för hyresgästernas välbefinnande.

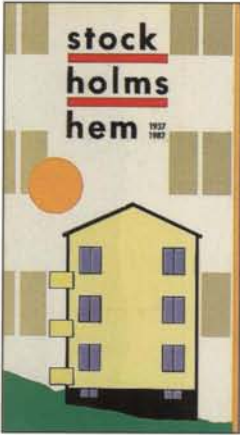

STOCKHOLMSHEMS FASTIGHETSINNEHAV

Stockholmshems 35.000 lägenheter är fördelade på 162 områden av varierande storlek.

Litteratur

För den som är intresserad av att läsa mer finns det en hel del att tillgå på biblioteket i Bagarmossen. Där kan man dels hitta litteratur om Stockholm i allmänhet, dels en hel del material om Bagarmossen; tidningsklipp, utredningar och annat. Det mesta av det som använts som underlag för den här skriften återfinns på biblioteket. Äldre foton har lånats från Faktarummet på Stockholms Stadsmuseum, SSM. Deras bildarkiv och referensbibliotek är öppet för allmänheten och utgör en fantastisk kunskapskälla för alla stockholmsintresserade.

Stockholms hem 1937–1987
Jubileumbok, AB Stockholms hem 1987.

Storstockholms bebyggelsehistoria
Ingemar Johansson, 1987.

Stockholms gatunamn
Stahre, Fogelström, Ferenius, Lundquist, 1992.

Planering för Stockholm 1923–1958
Göran Sidenbladh, 1981.

Söder om tullen
Per Anders Fogelström, 1964.

Skarpnäcks Gård, en historik
Eric Thorsén, Stockholms universitet 1979.

Årstadagboken 1793–1812
Märta Helena Reenstierna, 1993.

Skarpa by
Anders Bergman, 1994.

Bagarmossens villaförening 1954–1994
Fredberg, Langaas, Thagaard, Westin, 1994.

Från Bredäng till Skarpnäck
Torsten Westman, Tidskriften Arkitektur 7–80.

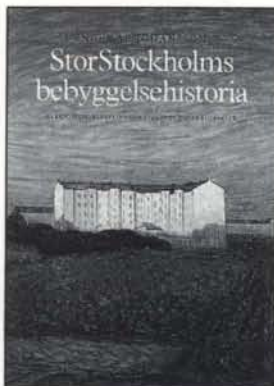
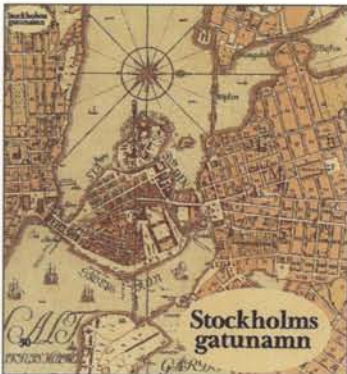
Folkhemmets bostäder 1940–1960
Jöran Lindvall, Eva Rudberg, Arkitekturmuseet 1987.

Stockholm inför 2000-talet. Samråd inför förslag till Översiktsplan 96
Stockholms Stadsbyggnadskontor, 1995.

Statistiska uppgifter om Befolkningsantal och bostäder i Bagarmossen
USK, Stockholms stads utrednings- och statistikkontor, 1995.

Bagarmossen; En social områdesbeskrivning
Socialtjänsten i Stockholm, Socialdistrikt Skarpnäck, april 1991.

Bagarmossen, Skarpnäck och Nacka i ett historiskt perspektiv
Käll- och litteraturlista. Mikael Baugus, 1996.

Bagarmossen

Stockholmshem